

УДК 39 : 911.6(477)“19/20” : 00.891

ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ЗАВДАННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ)

Михайло ГЛУШКО

Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра етнології

У статті проаналізовано наукові погляди провідних сучасних дослідників стосовно етнографічної мозаїчності України в минулому. Автором встановлено: у багатьох етнологічних працях другої половини ХХ – початку ХХІ ст., в яких йдеться про порушене питання (побіжно чи навмисне), науковці керувалися (і керуються досі) не етнографічними, а природно-географічними, політичними та іншими критеріями, що відтак негативно вплинуло на локалізацію та визначення меж багатьох історико-етнографічних регіонів і районів, призвело до підміни головних етнологічних понять, викривлення історичної дійсності тощо. Принаймні у сучасному українському народознавстві домінують два різні підходи у з'ясуванні етнографічної карти України – львівських і київських етнологів. Однак єдино прийнятної схеми вони не розробили до нинішнього дня, тобто всі запропоновані раніше є поки що робочими, які потребують удосконалення та уточнення, а також розробки методологічно-теоретичних основ етнографічного районування.

Ключові слова: етнологія, Україна, етнографічне районування, стан, прогалини, критерії.

Залежно від предмету дослідження і наукових завдань українські етнічні землі дослідники поділяють по-різному: історики – передовсім за адміністративно-територіальними (історико-політичними) принципами, географи – за природно-географічними зонами, мовознавці – за діалектами, етнологи – за етнографічними критеріями. Зокрема, основою історико-етнографічного районування служать генетично споріднені (спільні) та однотипні особливості, властиві для традиційно-побутової культури проміжних одиниць (субетносів та етнографічних груп) певного етносу, що сформувалися внаслідок взаємодії різних природно-географічних, історичних, соціально-економічних, внутрішніх і зовнішніх культурних чинників. На жаль, багато українських фахівців, котрі спеціально торкаються проблем історико-етнографічного районування України кінця ХІХ – початку ХХ ст., мало зважають на відповідні етнологічні засади чи ігнорують їх зовсім, що й стане предметом нашої уваги в цій розвідці.

Наукове зацікавлення особливостями традиційної культури і побуту українців має досить давню історію¹. Однак, лише 50-ті роки ХХ ст. можна вважати початком визначення етнографічних районів усієї України, наукових критеріїв їх дослідження тощо – час, коли народознавці розпочали підготовку двотомної праці “Українці”. Задля цього 20–23 лютого 1956 р. в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) було організовано спеціальну нараду, учасниками якої стали етологи, фольклористи, мовознавці, історики, економісти, географи та інші фахівці гуманітарного профілю².

На цій нараді з доповіддю про етнографічне районування України виступив Григорій Стельмах³ – один із провідних українських етнологів того часу. На його думку, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. існували “такі *основні етнографічні райони* (тут і далі курсив наш. – М. Г.) України: Полісся, Карпати, Правобережна і Лівобережна Україна (в основному Придніпров’я), Галичина і Степова Україна”⁴. У контексті нашого дослідження праця Г. Стельмаха викликає зацікавлення з двох причин. По-перше, тим, що фактично з 1956 р. поняття “етнографічний район” стає одним з базових в українській народознавчій науці. По-друге, відсутністю чіткого розуміння вченим різниці між історико-політичними та історико-етнографічними районами України, оскільки “автор поставив в один ряд етнографічні (Полісся), історико-політичні (Правобережна Україна, Лівобережна Україна, Галичина) та географічні (Карпати, Степова Україна) райони” – цілком слушно наголошує сучасний український історик та етнолог Степан Макарчук⁵. Насамперед це стосується Галичини як історико-політичного краю, який не можна вважати “основним етнографічним районом” – з тієї причини, що тут є “трохи Поділля, Волині, Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, очевидно Надсяння, є Опілля і Покуття”⁶. Щоправда, деякі з них

¹ Наприклад, французький інженер Гійом Левассер де Боплан згадав у своєму “Описі України” і зобразив на карті Поділля, Волинь, Брацлавщину, Покуття, інші історичні землі та окремі регіони як складові Речі Посполитої другої чверті ХVІІ ст. (*Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнеться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. Київ, 1990. С. 92; Там само. Карта (вставна); Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року / Мірило [1:450000] Київ; Львів, 2000).*

² Нарада з питань про етнографічні групи та локальні особливості в культурі і побуті українського народу кінця ХІХ – початку ХХ ст. // *Українська етнографія. Київ, 1958 [Наукові записки / Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Т. ІV]. С. 162–171.*

³ Там само. С. 166.

⁴ *Стельмах Г. Ю.* Етнографічне районування України кінця ХІХ – початку ХХ ст. // *Українська етнографія. Київ, 1958. С. 106.*

⁵ *Макарчук С.* Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // *Народознавчі Зошити. Львів, 2001. № 3. С. 389.*

⁶ Там само. С. 391.

(Волинь, Поділля, Покуття, Гуцульщину)⁷ Г. Стельмах згадує в тексті своєї статті, вважаючи їх то “перехідними районами” (південно-західна Волинь, Покуття)⁸, то “окремою підгрупою” (Поділля)⁹. Паралельно ним охарактеризовано специфічні особливості традиційної культури й побуту гуцулів, бойків та лемків як “гірських груп” українського населення Карпат¹⁰. Увагу привертає також те, що автор доповіді (статті) не зазначає конкретної території проживання кожної з них та не визначає меж етнографічних районів України загалом.

Відтак результати згаданої вище наради українських спеціалістів гуманітарного профілю лягли в основу етнографічного районування, яке узагальнили Дмитро Косарик, Кость Гуслистий та Володимир Горленко в одному з параграфів колективної праці “Українці”¹¹. Оскільки запропоновані ними положення з цього питання стали базовими для наступних поколінь етнографів, зупинимося на них більш докладно. На основі фактичного матеріалу в межах української етнічної території згадані автори виділили три “великі етнографічні райони”: центрально-східний (південно-східний), північний (поліський) і західний (південно-західний). Як твердять дослідники, у кожному з них можна виділити ще окремі “підрайони” чи “локальні групи”. Зокрема, невід’ємними складовими західного (південно-західного) великого етнографічного району були, на їхню думку, такі “підрайони”: Галичина, Буковина, Закарпатська Україна, Західна Волинь і, частково, західна частина Поділля¹². Іншими словами, при визначенні “підрайонів” цього району, названі вчені, як і вже згаданий Г. Стельмах, фактично спиралися на історико-політичний та географічний поділи західноукраїнських земель, а не на етнографічні критерії районування: серед перерахованих вище складових західного “великого етнографічного району” як історико-етнографічний район згадуються хіба що Поділля (точніше, його західна частина) та західна частина Волині. Проте конкретної географії відповідних “підрайонів” дослідники не вказують.

Окремо Д. Косарик, К. Гуслистий та В. Горленко виділяють серед українців Карпат три етнографічні групи (як “локальні групи”¹³) – гуцулів, бойків і лемків, причому терени їх проживання окреслені дуже загально. На думку вчених, бойки займали територію між ріками Сяном і Лімницею, а лемки – між ріками Сяном і Попрадом¹⁴. Територію Гуцульщини дослідники визначають ще менш чітко,

⁷ Стельмах Г. Ю. Етнографічне районування України... С. 107, 108, 110–113.

⁸ Там само. С. 112.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. С. 108–110.

¹¹ [Косарик Д. М., Гуслистий К. Г., Горленко В. Ф.] Сучасні етнографічні райони і локальні групи українського народу // Українці. Історико-етнографічна монографія у двох томах (Макет). Київ, 1959. Т. 1. С. 27–31.

¹² Там само. С. 28.

¹³ Там само. С. 28, 30.

¹⁴ Там само. С. 30.

обмежившись загальним твердженням: “Українське населення південно-східної частини Карпат (тепер територія головним чином Станіславської (нині Івано-Франківської. – *М. Г.*) і частини Чернівецької областей, а також Рахівського району Закарпатської області) [...] називало себе гуцулами”¹⁵. Крім того, назву “гуцули” автори вважають етнонімом, який співіснує поряд зі загальнонаціональною самоназвою “українці”, водночас наголошуючи, що ця назва “ні в якій мірі не протистоїть загальнонаціональній назві, а відбиває лише етнографічні особливості, які [...] характерні для українців цього району (Гуцульщини. – *М. Г.*)”¹⁶. Натомість назва “бойки” у зазначеному дослідженні трактується як “етнографічна”¹⁷.

Д. Косарик, К. Гуслистий та В. Горленко окреслили також терени двох інших “великих етнографічних районів” – північного і південно-східного, щоправда, так само загально. Так, перший з них, на думку авторів, охоплює центральні й північні райони Чернігівщини, північні райони Сумської і Київської областей, північну частину Житомирської області та “північно-західну частину Волині (мабуть, Волинської області. – *М. Г.*)”¹⁸. Натомість до південно-східного “великого етнографічного району” належать “Київщина (крім північних районів), Полтавщина [...], південні райони Чернігівщини, Слобожанщина (тепер Харківська, південні райони Сумської, північні райони Сталінської (нині Донецької. – *М. Г.*) та більша частина Луганської області), вся степова південна частина України (Луганська, Сталінська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Кримська (нині Автономна республіка Крим. – *М. Г.*), Кіровоградська та Одеська області), частково південно-східна частина Поділля і Південна Волинь”¹⁹.

Однак загалом, порівняно зі схемою етнографічного районування України, яку запропонував Г. Стельмах, Д. Косарик, К. Гуслистий та В. Горленко зробили значний поступ. Зокрема, вони зважили не лише на внутрішню структурованість українського етносу залежно від наявності окремих етнографічних груп, а й на етапи освоєння українцями теренів сучасної України. Власне з цієї причини автори окреслили три великі етнографічні райони. Позитивне значення мала також спроба виділити в рамках південно-східного етнографічного району декілька “підрайонів”, хоча їх межі й є відмінними від визначень сучасних науковців. Наприклад, автори безпідставно провели межу між південно-східним і західним районами Поділля, тоді як нині вже достеменно відомо, що північно-західна частина Одещини належить до Поділля, а останнє – до південно-західного етнографічного регіону. Це ж стосується і Волині як історико-етнографічного

¹⁵ Там само. С. 28–29.

¹⁶ Там само. С. 29–30.

¹⁷ Там само. С. 30.

¹⁸ Там само. С. 28.

¹⁹ Там само.

району. Більше того, враховуючи її поділ на три окремі частини (на північно-західну, західну і південну), здійснений Д. Косариком, К. Гуслистим та В. Горленком, неясним залишається питання: чим вони, власне, вважають Волинь – топонімом, історико-політичним краєм чи етнографічним “підрайоном”.

Усе сказане про етнографічне районування України К. Гуслистий згодом повторив²⁰ у колективній праці “Народы европейской части СССР”, яку було опубліковано в 1964 р. в серійному виданні “Народы мира”²¹. У названій книзі вчений вводить у науковий обіг нове для української науки поняття – “етнографічна група”²² – нині також одне з базових понять етнології. Натомість для визначення трьох основних етнографічних районів України К. Гуслистий не

²⁰ *Гуслистый К. Г., Могила А. П.* Этнографические группы украинского народа и диалекты украинского языка // Народы европейской части СССР. Москва, 1964. С. 591–592. У “Передмові” до названого видання зазначено, що при підготовці цього параграфу К. Гуслистий також використав матеріали Д. Косарика та В. Горленка. А. Могила як співавтор цієї праці торкнувся лише діалектів української мови.

²¹ Роман Кирчів помилково вважає, що саме у цій книзі “до схеми етнографічного районування України внесено істотні корективи” (*Кирчів Р.* Історико-етнографічні райони України та етнографічні групи українського народу // Етнографія України. Навчальний посібник / За редакцією проф. С. А. Макаруча; видання 2-ге, перероблене і доповнене. Львів, 2004. С. 125). Як уже знаємо, схему етнографічного районування України, запропоновану Г. Стельмахом на науковій нараді в лютому 1956 р., вперше суттєво уточнили К. Гуслистий, В. Горленко та Д. Косарик у макеті монографії “Українці”.

²² *Гуслистый К. Г., Могила А. П.* Этнографические группы... С. 591, 592. До слова: поняття “етнографічна група” вживали вже деякі народознавці XIX ст., зокрема польські (*Pol W. Rzut oka na północne stoki Karpat. Kraków, 1851. S. 123, 129, 130; Kopernicki I. O góralach ruskich w Galicyi. Zarys etnograficzny według spostrzeżeń w podróży, odbytej w końcu lata 1888 r. Kraków, 1889. S. 4, 32*). Натомість інші етнографи XIX – початку XX ст. означували локальні групи українського етносу термінами “народ” (*Bielowski A. Pokucie // Czas. Dodatek miesięczny. Kraków, 1857. T. 6. S. 671; Витвицький С.* Історичний нарис про гуцулів / Переклад, передмова і примітки М. Васильчука. [Коломия], 1993. С. 11, 14, 18; *Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław; Poznań, [1970]. T. 54: Ruś Karpacka. Cz. 1. S. 29; Головацький Я. Ф.* Объяснение этнографической карты Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины // Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. Москва, 1878. Ч. 1: Думы и думки. С. 683, 684 і др.), “люд” (*Gołębiowski Ł. Lud polski, jego zwyczaje, zabobony. Warszawa, 1830. S. 13; Вагилевич І.* Бойки, русько-слов’янський люд у Галичині / Переклад з польської та передмова “Піонер українського карпатознавства” Р. Кирчіва // Жовтень. Львів, 1978. № 12. С. 117; *Kolberg O. Dzieła wszystkie. T. 54. S. 40, 52*), “плем’я” чи “мешканці” (*Kolberg O. Dzieła wszystkie. T. 54. S. 2, 21, 31 etc.*), що зумовила об’єктивна причина – загальний стан тогочасної етнологічної науки, зокрема її теоретичної основи. Винятком у цьому плані були польські етнологи 20–30-х років XX ст., котрі відмовилися від наведених вище термінів і почали вживати для означення локальних етнографічних груп українців значно ширше за змістом та науковим значенням поняття “етнічна група” (*Fischer A. Rusini. Zarys etnografii Rusi. Lwów; Warszawa; Kraków, 1928. S. 7; Falkowski J., Pasznyi W.* Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem. Zarys etnograficzny. Lwów, 1935. S. 7, 18; *EjUSD. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny. Dolinami Prutu, Bystrzycy Nadwórniańskiej, Bystrzycy Solotwińskiej i Łomnicy. Lwów, 1937. S. 5, 152; EjUSD. Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny. Lwów, 1938. S. 7 etc.*).

вживає терміну “region”, як твердять деякі зі сучасних народознавців²³, а й надалі користується вже раніше апробованим словосполученням – “великі (дослівно “крупные”) етнографічні райони”, а також терміном “підрайони”²⁴.

У 1960–1970-х роках українські вчені не публікували спеціальних праць з порушеної нами проблематики, однак це зовсім не значить, що вона не цікавила їх. Навпаки, низка об’єктивних причин змушувала етнологів займатися, нехай і побіжно, окремими питаннями, безпосередньо пов’язаними з історико-етнографічним районуванням України.

По-перше. З 1964 р. починається якісно новий етап в етнографічному будівництві в Україні. Того року в Переяславі-Хмельницькому було відкрито перший музей народної архітектури та побуту – цілком нову форму популяризації етнографічних пам’яток. Згодом постали інші скансени – в Ужгороді (1970), Львові (1971), Києві (1976) тощо²⁵.

Найактивнішими учасниками будівництва музеїв під відкритим небом стали етнологи, котрі зіткнулися з низкою нерозв’язаних дослідницьких проблем, передовсім з питаннями структуризації і принципами організації українських музеїв-скансенів²⁶. І все ж найбільшою тогочасною проблемою музеєзнавців-етнологів була відсутність докладного історико-етнографічного районування України, тож це питання піднімалося і на наукових конференціях, і на шпальтах періодичних наукових видань. У підсумку, скориставшись досвідом зарубіжних колег, в українських музеях-скансенах архітектурні експонати розташовували за “зонами” чи “секторами”, поділ на які базувався переважно на історико-етнографічних, іноді на історико-територіальних або історико-етно-територіальних принципах. Зокрема, станом на 1980 р. у львівському музеї просто неба народна архітектура зі західних областей України розміщувалася у секторах “Бойківщина”, “Гуцульщина”, “Лемківщина”, “Поділля” і “Полісся”. Крім того, як стверджують автори одного з перших путівників, передбачалося створити експозиційні сектори “Буковина”, “Волинь” і “Львівщина”²⁷ – незважаючи на те, що при заснуванні музею головним критерієм формування експозицій обрали саме етнографічний²⁸. Привертає увагу також різна

²³ Кирчів Р. Історико-етнографічні райони України... С. 125–126.

²⁴ Гуслистий К. Г., Мозила А. П. Этнографические группы... С. 591–592.

²⁵ Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток. Київ, 1989. С. 221.

²⁶ Федака П. М. До питання про структуру і принципи організації українських музеїв просто неба (На матеріалах Закарпатського музею народної архітектури та побуту) // Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції). Ужгород, 1973. С. 176–182; Гудченко З. С. Музеї народної архітектури України. Київ, 1981; Данилюк А. Музеї просто неба і проблеми їх становлення в Україні // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1995. Т. ССXXX: Праці Секції етнографії та фольклористики. С. 479–492, та ін.

²⁷ Данилюк А. Г., Красовський І. Д., Рибак Б. Я., Янов В. Л. Музей народної архітектури та побуту у Львові. Путівник. Львів, 1980. С. 9–10.

²⁸ Там само. С. 9.

термінологія, що вживають автори “Путівника” для означення теренів, пам’ятки культури яких уже були представлені чи ще планувалося виставити на показ у відповідних секторах львівського скансену. Так, Бойківщину (а також Гуцульщину, Лемківщину, Поділля та Полісся) спершу окреслено “історико-етнографічною зоною”, а відтак – уже “історико-етнографічною областю”²⁹. Натомість Буковина трактується музеєзнавцями як “історична область” України³⁰.

Етнографічні (історико-етнографічні) критерії – як єдино доцільні при будівництві музею просто неба, де експонуються пам’ятки архітектури та побуту саме західноукраїнських земель, тобто одних із найдавніших українських етнічних теренів – на жаль, ігноруються й досі. Зокрема, нині у музеї функціонує 10 секторів: “Бойківщина”, “Гуцульщина”, “Лемківщина”, “Покуття”, “Поділля”, “Полісся”, “Волинь”, “Буковина”, “Львівщина”, “Рівнинне Закарпаття”³¹. Подібний поділ у фахівця викликає низку питань, зокрема чому не було створено таких секторів, як “Опілля” і “Надсяння”, або на підставі яких наукових аргументів типова комора зі села Оглядова та церква Св. Параскеви зі села Стоянова Радохівського району, садиба 1920-х років зі села Сельця Сокальського району та тогочасна хата зі села Боратина Бродівського району експонуються в секторі “Львівщина”³², а не в секторі “Волинь”. Ситуацію, що склалася, неможливо вирішити лише перейменуванням чи механічним поділом деяких секторів – як, наприклад, у випадку “Львівщини”, виділивши в її межах окремі сектори (“Опілля”, “Надсяння” чи інші), а ті пам’ятки народної культури, що стосуються Волині та Поділля як історико-етнографічних районів (якщо в названій експозиційній зоні справді представлено традиційну матеріальну культуру всіх районів Львівської області, крім гірських, як декларується в одному з путівників³³), об’єднати з експонатами відповідних секторів.

Попри зазначені та інші недоліки, властиві сучасним музеям народної архітектури і побуту України загалом, їх виникнення та розвиток, безперечно, сприяли не лише розв’язанню низки питань з історії традиційного житла і господарського будівництва українського селянства ХІХ – першої половини ХХ ст., а й суттєвому уточненню меж окремих етнографічних (історико-етнографічних) районів. Приміром Роман Радович, залучивши значний обсяг нового польового етнографічного матеріалу, зафіксованого під час численних наукових експедицій і відряджень на теренах Галичини, виявив типові

²⁹ Пор.: Там само. С. 9, 12.

³⁰ Там само. С. 70.

³¹ Данилюк А. Г., Рибак Б. Я. Музей народної архітектури та побуту у Львові. Путівник. Львів, 1988. С. 2–3; Данилюк А. Оповіді про експонати Львівського скансену. Львів, 2001. С. 8–9.

³² Данилюк А. Г., Рибак Б. Я. Музей народної архітектури та побуту... С. 28–29; Данилюк А. Оповіді про експонати... С. 37, 95.

³³ Данилюк А. Г., Рибак Б. Я. Музей народної архітектури та побуту... С. 27.

архітектурно-етнографічні особливості опільського житла та на їх основі запропонував власний погляд стосовно етнографічної території й меж Опілля³⁴.

По-друге. Наприкінці 1960-х років постав проєкт підготувати “Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії і Молдавії” як складову частину загальносоюзного історико-етнографічного атласу³⁵. До збору польового фактичного матеріалу для реалізації проєкту українські народознавці, зокрема і львівські, долучилися саме в 1970-х роках³⁶. Ще раніше (у 1940-х роках) розпочали підготовку “Атласу української мови” українські діалектологи³⁷. Однак, якщо праця останніх увінчалася випуском фундаментального тритомного дослідження під однойменною назвою, то узагальнені результати (у формі атласу) науково-пошукової роботи етнографів не було оприлюднено до сьогоднішнього дня. І все ж нові етнографічні матеріали, зібрані народознавцями під час тогочасних наукових експедицій та відряджень, згодом стали важливою джерельною базою для розробки багатьох індивідуальних тематичних (із господарських занять, промислів і ремесел, народного житла, одягу, їжі, традиційної обрядовості тощо) та колективних історико-етнографічних досліджень, а водночас сприяли корегуванню та уточненню меж окремих етнографічних районів.

По-третє. Саме в 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. радянські вчені-етнографи активно займалися розробкою теоретичних основ етнологічної науки і передусім теорії етносу – як головного об’єкта її досліджень. Головним ідеологом та натхненником цієї наукової теорії вважається Юліан Бромлей – довголітній директор Інститут етнографії ім. М. М. Миклухо-Маклая АН СРСР (нині Інститут етнології та антропології ім. М. М. Миклухо-Маклая Російської АН), котрий з відповідної тематики опублікував низку монографічних праць. У своїх дослідженнях Ю. Бромлей також приділив значну увагу внутрішній структурі етносу як універсальної історичної категорії. Зокрема, вчений розрізняє чотири різні рівні етнічної ієрархії, для визначення кожного з яких пропонує вживати окремі поняття: “основні етнічні одиниці”, “елементарні етнічні одиниці”, “субетнічні підрозділи”, “макроетнічні одиниці” або “метаєтнічні спільності”³⁸. У контексті нашого дослідження найбільше зацікавлення становить тлумачення етнологом описового словосполучення “субетнічні підрозділи” – це “спільності, в котрих етнічні властивості проявляються менш інтенсивно, ніж в основних етнічних одиницях, і котрі є їх складовими частинами”³⁹. На його думку, існування

³⁴ Радович Р. Традиційне сільське житло на Опіллі другої половини ХІХ – початку ХХ століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССХХХ. С. 79–106.

³⁵ Гуслистый К. Г. Предисловие // Региональный историко-этнографический атлас Украины, Белоруссии и Молдавии. Проспект. Киев, 1969. С. 3–4.

³⁶ Гошко Ю. Г. Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР – 100 років // Доповіді наукової ювілейної конференції до 100-річчя Музею етнографії та художнього промислу. Львів, 1976. С. 6.

³⁷ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ, 1990. С. 18.

³⁸ Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. Москва, 1983. С. 81–82.

³⁹ Там же. С. 82.

“субетносів” пов’язане з усвідомленням групових особливостей тих чи інших компонентів культури, а саме їх походження буває різним⁴⁰. Водночас Ю. Бромлей чітко розмежовує етнічні спільноти різного таксономічного рівня та етнографічні спільноти. Останні, як вважає дослідник, бувають двох різновидів: “*етнографічні групи*” та “*історико-етнографічні області*”. Перші з них становлять локальні (внутрішні) підрозділи етносу-народу, в яких наявні специфічні елементи культури. Натомість вживаючи поняття “історико-етнографічної області”, етнологи, як наголошує Ю. Бромлей, розуміють ареал, що охоплює декілька етносів-народів, тобто категорію, яка в просторовому плані має більш високий таксономічний рівень, аніж етнос⁴¹.

У нашому дослідженні на таку увагу концепція В. Бромлея про внутрішню структуру етносу і значення вживаних ним понять “субетнос”, “етнографічна група” та “історико-етнографічна область” заслуговують з огляду на те, що кожне з них згодом стало невід’ємною складовою понятійно-термінологічного апарату українських етнологів. Проте останніми й тепер зміст цих понять досить часто трактується довільно, що додає плутанини і в питання історико-етнографічного районування України. Найбільше це стосується “субетносу” та “етнографічної групи” як означень проміжних етнічних спільнот. Зокрема, уважно проаналізувавши дослідження Ю. Бромлея, завважуємо: автор, з одного боку, чітко розрізняє зміст цих понять (“субетнос” – це і колишній етнос, який втратив статус основної етнічної одиниці, і колишня етнографічна група, яка ще не набула статусу основної етнічної одиниці, і соціальна спільність, і расова група тощо, натомість “етнографічна група” – це лише локальний підрозділ основної етнічної одиниці)⁴², з іншого – вживає їх як синоніми. Останній момент, особливо в контексті етнографічного районування, має принципове значення: одночасно використовуючи терміни “субетнос” та “етнографічна група” на означення людських спільнот, Ю. Бромлей вважає кожен з них проміжною одиницею етносу-народу, тобто етнографічними за походженням спільностями. Різниця між ними лише в тому, що субетнос може бути носієм окремої самосвідомості (паралельно з основною, етнічною, але не завжди), тоді як для етнографічної групи подвійна самосвідомість невласлива зовсім⁴³. Саме з цієї причини вчений вважає бойків, гуцулів та лемків етнографічними групами⁴⁴, а не субетносами українського народу. Загалом же, розвиток теорії етносу як субдисципліни радянської етнологічної школи створив для українських народознавців нову наукову базу для розробки більш досконалої схеми історико-етнографічного районування України.

⁴⁰ Там же. С. 83.

⁴¹ Там же. С. 84.

⁴² Там же. С. 83–84, 85.

⁴³ Там же. С. 83, 85.

⁴⁴ Там же. С. 353.

По-четверте. Питання етнографічного районування українських етнічних земель особливо гостро постало перед українськими вченими при виконанні ними поточних і перспективних наукових завдань. На початку 1970-х років Міжнародна Комісія по вивченню народної культури і побуту Карпат та прилеглих до них областей (МККК) залучила науковців Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР (нині – Інститут народознавства НАН України) до написання синтетичних досліджень з окремих ділянок традиційної матеріальної і духовної культури гірського населення Карпат (Західних, Східних і Південних)⁴⁵. Тоді ж виникла ідея підготувати узагальнюючі праці про культуру і побут кожної етнографічної групи Східних Карпат⁴⁶ – бойків, гуцулів та лемків.

Початково львівські народознавці обрали об'єктом дослідження Бойківщину⁴⁷, у зв'язку з чим провели на її галицькій та закарпатській частинах низку етнографічних експедицій⁴⁸. Паралельно Роман Кирчів вивчає історію народознавчого зацікавлення цією своєрідною етнографічною групою українців Карпат. Кількарічна кропітка робота вченого увінчалася монографічною працею “Етнографічне дослідження Бойківщини”, в якій, власне, вперше в новітній українській етнологічній науці визначено конкретні терени проживання бойків наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, на його думку, тоді межі Бойківщини були такими: західна – верхів'я річки Сян, східна – верхів'я річки Лімниця, північна – передгір'я південніше річки Дністер (по лінії населених пунктів зі сходу на захід: Ясень, Липовиця, Луги, Спас, Вигода, Витвиця, Болахів, Розгірче, Верхня і Нижня Стинави, Орів, Тустановичі, Опака, Підбуж, Недільня, Сущиця, Стара Сіль, Лопушна)⁴⁹. Південну границю етнографічної Бойківщини становив так званий Полонинський хребет між верхів'ями рік Ужа і Тересви на Закарпатті. За сучасним адміністративним поділом вказана вище складова української етнічної території охоплює південно-західну частину Рожнятівського і майже весь Долинський райони Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшу частину Старосамбірського районів Львівської області, північну частину Міжгірського і

⁴⁵ На VII-му Міжнародному конгресі антропологів та етнологів 1964 року в Москві навіть провели спеціальний симпозіум. Його учасники порушили низку питань, які планувалося вирішити зусиллями вчених усіх країн, у тому числі виділено питання про так звану Карпатську історико-етнографічну область; див.: Симпозіум “Карпатская историко-этнографическая общность” / Под редакцией Н. Н. Грацианской, М. Я. Салманович // VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук (Москва, 3–10 августа 1964 г.). Труды. Москва, 1971. Т. XI. С. 693–733.

⁴⁶ Гошко Ю. Г., Кирчів Р. Ф. Деякі питання сучасного етнографічного дослідження Карпат // Доповіді наукової ювілейної конференції до 100-річчя Музею етнографії та художнього промислу. С. 31–42.

⁴⁷ Гошко Ю. Г. Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР – 100 років. С. 7.

⁴⁸ Листування Романа Кирчіва і Григорія Дем'яна / Вступна стаття, упорядкування та наукові коментарі М. Глушка // Народознавчі Зошити. 2000. № 3. С. 424, 428.

⁴⁹ Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. Київ, 1978. С. 6.

Великоберезнянського та весь Воловецький райони Закарпатської області⁵⁰. Додамо, що відповідні територіальні межі Бойківщини Р. Кирчів окреслює й у сучасних виданнях (у посібниках⁵¹), із врахуванням деяких уточнень. Скажімо, у другому виданні “Етнографія України” народознавець проводить гуцульсько-бойківське пограниччя “приблизно по межиріччі Лімниці і Бистриці Солотвинської”⁵², тобто дещо східніше, ніж у попередній праці.

З визначеними Р. Кирчівим межами цього етнографічного району згодом повністю погодився інший львівський народознавець – Юрій Гошко⁵³, котрий є автором окремого підрозділу з відповідного питання у колективному історико-етнографічному дослідженні “Бойківщина”. З наукового погляду важливим є також те, що обидва етнологи розглядають Бойківщину лише як окремих “*етнографічний район*” України⁵⁴, а не інакше.

Етнографічним районом вважають Ю. Гошко та Р. Кирчів і Гуцульщину⁵⁵, де проживає інша етнографічна група українських верховинців – гуцули. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. схематичні межі цього етнографічного району були, на думку Ю. Гошка, такими: на заході границя з бойками проходила по річці Лімниця і далі по закарпатській частині – верхів’ями річок Берестянка і Турбат, річки Тересва і долиною річки Мала Шопурка до її злиття з річкою Тиса, на півдні ця лінія проходить до державного кордону. На півночі та північному сході від річки Лімниця межа перетинала ріки Бистриця Солотвинська та Надвірнянська, захоплювала село Пасічна, далі йшла на Делятин, Яблунів, Косів, Кути, Вижницю, Берегомет, Красноільськ, до кордону з Румунією. За сучасним адміністративно-територіальним поділом вказана територія охоплює південні частини Надвірнянського, Косівського районів та весь Верховинський район Івано-Франківської області, Рахівський район Закарпатської області та південну частину Вижницького району і Путильський район Чернівецької області⁵⁶.

Третю етнографічну групу українців Карпат становлять, як відомо, лемки, традиційно-побутовій культурі яких львівські дослідники присвятили окреме історико-етнографічне дослідження вже в роки незалежної України. Проте сама Лемківщина як окрема етнографічна одиниця в цій узагальнюючій праці не

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Кирчів Р. Етнографічне районування України // Українське народознавство. Навчальний посібник / За редакцією С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів, 1994. С. 67; *Його ж.* Етнографічне районування України // Українське народознавство. Навчальний посібник / За редакцією С. П. Павлюка; 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ, 2004. С. 67.

⁵² Кирчів Р. Історико-етнографічні райони України... С. 142.

⁵³ Гошко Ю. Г. Етнографічні межі // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1983. С. 28.

⁵⁴ Гошко Ю. Г., Кирчів Р. Ф. Вступ // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. С. 3.

⁵⁵ Гошко Ю. Г., Кирчів Р. Ф. Вступ // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1987. С. 3.

⁵⁶ Гошко Ю. Г. Етнографічна територія // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. С. 26–27.

означена спеціальним терміном – ані в “Передмові” і так званому “Передньому слові” Степана Павлюка⁵⁷, ані у “Вступі” Ю. Гошка⁵⁸. Ю. Гошко остаточно не визначився з її межами й у відповідному підрозділі⁵⁹, хоча стисло розглянув різні наукові версії, які свого часу запропонували Іван Вагилевич, Яків Головацький, Вінцентій Поль, Денис Зубрицький та інші науковці⁶⁰. Про кордони Лемківщини можемо лише здогадуватися, послуговуючись схематичною картою, яку підготував художник-етнограф Василь Сивак. Власне здогадуватися, оскільки карту надруковано на внутрішній розгортці м’яких палітурок лише першого тому дослідження (у книзі з твердими обкладинками вона відсутня зовсім).

У 1980-х роках традиційно-побутову культуру поліщуків активно вивчали українські (львівські) та білоруські народознавці, результатом чого стала поява колективного історико-етнографічного дослідження у двох окремих частинах⁶¹. В одній з них опубліковано підрозділ про Полісся як “історико-етнографічну область”, його локалізацію і межі⁶². Залучивши дані історичної географії, історії, лінгвістики та етнографії, автори цього підрозділу Мирослав Мороз та Ігор Чаквін

⁵⁷ Див.: Павлюк С. Передмова // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. Львів, 1999. Т. 1: Матеріальна культура. С. 3–6; Його ж. Передне слово // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. 2002. Т. 2: Духовна культура. С. 3–5.

⁵⁸ Див.: Гошко Ю. Вступ // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. Т. 1. С. 7–9.

⁵⁹ Див.: Гошко Ю. Основні історико-територіальні райони Лемківщини // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. Т. 1. С. 22–25. До речі, сама назва цього підрозділу є некоректною, оскільки заперечує Лемківщину як цілісний етнографічний район.

⁶⁰ І. Вагилевич вважав основною територією проживання галицьких лемків північні схили Карпат і Підгір’я в тогочасних Сяноцькому, Ясельському і Сондецькому округах (Вагилевич І. Лемки – мешканці західного Прикарпаття / Переклад з польської, підготовка до друку та вступна замітка І. Д. Красовського // Народна творчість та етнографія. Київ, 1965. № 4. С. 77). Водночас дослідник конкретизував найбільш північно-західні села Лемківщини – Явірки, Шляхтова, Біла Вода і Чорна Вода, які були граничними селами українців з “бескидниками” (поляками) (Там само. С. 77 [примітка]). Етнографічну територію галицьких лемків свого часу окреслив і Олексій Торонський (Торонський А. И. Русини-лемки // Зоря галицька як Альбум на год 1860. Львов, 1860. С. 389–428). Щоправда, торкаючись цього питання, він – як зауважує сучасна дослідниця Віра Білоус – “спирається на [...] географічне визначення Д. Зубрицького, яке поділяв і Я. Головацький” (Білоус В. Етнографічні дослідження на західноукраїнських землях у третій чверті XIX ст. Львів, 2000. С. 69). Водночас О. Торонський вносить деякі корективи, зокрема, порівняно з Д. Зубрицьким, “урізує” північно-західну межу Лемківщини, вважаючи, що за річкою Попрадом лемківськими є лише чотири села (Шляхтова, Явірки, Біла Вода і Чорна Вода) (Торонський А. И. Русини-лемки. С. 390), та продовжує східну межу до річки Сян, по суті, поділяючи погляд двох інших його попередників (І. Вагилевича і В. Поля). Причому дослідник підкреслює, що типові лемки проживають лише до річки Вислок (село Балігород), а “далі на схід характер лемків втрачається” (Там же. С. 391). Стосовно північної границі галицької частини Лемківщини О. Торонський однозначний у тому, що вона пролягає зі заходу на схід північніше таких населених пунктів, як Грибів, Горлиця, Жмигород, Дукля, Риманів, Новоганець, Буковсько та південніше Балігорода (Там же. С. 390).

⁶¹ Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. Минск, 1987; Полесье. Матеріальна культура. Киев, 1988.

⁶² Мороз М. А., Чаквін І. В. Полесье как историко-этнографическая область, ее локализация и границы // Полесье. Матеріальна культура. С. 28–40.

вперше у новітній етнології з'ясували цілу низку важливих для сучасної науки питань: суть і частоту вживання назви “Полісся” та споріднених з нею інших назв-топонімів (скажімо, Підляшшя) у діахронії, їх поширення в межах певної території, співвідношення і відмінності, з одного боку, етнонімів “українець”, “білорус” та “росіянин”, з іншого – самоназви “поліщук” тощо. Безперечно, у контексті нашого дослідження найбільше зацікавлення становлять інтерпретації згаданими науковцями Полісся як окремого етнографічного підрозділу і його границь. Проаналізувавши різні історичні джерела XIV – початку XX ст., а також погляди дослідників, М. Мороз та І. Чаквін дійшли правильного висновку про те, що впродовж зазначеного періоду локалізація назви Полісся постійно розширювалася (у XIV–XVI ст. її вживали на означення теренів Турово-Пінського князівства та Берестейської землі⁶³). Водночас вони зауважили й інше: у писемних джерелах і наукових працях майже завжди як центр Поліського краю фігурують басейн річки Прип'ять та її правих приток⁶⁴. Цей факт викликає зацікавлення ще й з тієї причини, що саме серед місцевого населення розповсюджений ендеотніконім “поліщук” (у побутовій свідомості найбільш стійко він зберігся в ареалі між верхів'ями річки Ясельда і нижньою течією річки Птич, по умовній лінії Ружани – Ганцевичі – Поріччя і південніше від неї), натомість автохтонам інших районів та місцевостей Полісся він невідомий зовсім, або для їх означення вживалися історичні, територіальні, локальні та мікроетноцентричні назви (“полехи”, “литвини”, “волиняни”, “тутейші” тощо)⁶⁵. Незважаючи на цю обставину, автори проінтерпретували Полісся як “історико-етнографічну область”, тим самим визнаючи зональний поділ досліджуваного регіону не за етнографічними, а за етнічними ознаками – на “українське”, “білоруське”, “російське”, “литовське”, “польське” (Люблінське) Полісся⁶⁶.

Тракування М. Мороза та І. Чаквіна виглядає сумнівним з двох причин. По-перше, запропоновані ними понятійне визначення Полісся та його поділ не зовсім вписуються в окреслені самими дослідниками межі регіону. Зокрема, згідно з твердженням названих народознавців, “ядро” Полісся становить білорусько-українська зона, яка охоплює широке пасмо по умовній лінії таких населених пунктів: Ратно – Іваново – Береза – Івацевичі – Ганцевичі – Старобин – Птича – Мозир – Єльськ – Словечне – Олевськ – Сарни – Костопіль – Ковель – Ратно⁶⁷. За винятком певної частини Мозирщини, де справді присутні окремі елементи традиційно-побутової культури білорусів, уся територія окресленого масиву належить до українських етнічних земель. Це ж саме стосується всієї південної Берестейщини, а також Люблінщини, Побужжя та Південного Підляшшя, які, на думку вчених, становлять “польське” Полісся. По-друге,

⁶³ Там же. С. 30.

⁶⁴ Там же. С. 32.

⁶⁵ Там же. С. 33–36.

⁶⁶ Там же. С. 32, 34, 37–39.

⁶⁷ Там же. С. 37.

спираючись на наукові положення Ю. Бромлея, М. Мороз та І. Чаквін, фактично, довільно трактують саме поняття “історико-етнографічна область”. Як уже наголошувалося, цей радянський теоретик вживав його для означення ареалу, який охоплює декілька етносів-народів, тобто спільності, котра в просторовому плані має більш високий таксономічний рівень, аніж етнос⁶⁸. Так чи інакше, але новітні дані, почерпнуті українськими вченими (етнологами, фольклористами, мистецтвознавцями та музикознавцями) в постчорнобильський період⁶⁹ спростовують положення і висновки М. Мороза та І. Чаквіна щодо Полісся як “історико-етнографічної області”.

Кордони Полісся в широкому значенні автори визначають так: західна межа проходить уздовж ріки Західний Буг, південна – по лінії міст Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський – Київ – Ніжин та уздовж річки Сейм до сучасного кордону України і Російської Федерації. На сході від цього кордону в Брянській області до Середньоросійської височини становить територія, яку географи та етологи іменують Брянсько-Жиздринським Поліссям. Північну границю Полісся утворює лінія, яка проходить північніше населених пунктів Брест, Кобрин, Ганцевичі, Слуцьк до річки Березини і на лівому березі Дніпра в басейні річки Сож⁷⁰. Отже, навіть у зазначених рамках до українських етнічних земель належить абсолютна більшість теренів Полісся як історико-етнографічного регіону, у зв’язку з чим його поділ за етнічними ознаками та властивостями є цілком безпідставним.

У 1980-х роках об’єктом етнографічного дослідження як невід’ємна частина української Галичини стало Покуття: івано-франківський народознавець Михайло Паньків опублікував про цей історико-етнографічний район окрему розвідку⁷¹. У своїй статті автор подає різні наукові концепції походження назви Покуття, аналізує погляди вчених ХІХ–ХХ ст. (етнографів, географів, лінгвістів тощо) щодо етнографічних меж цього історичного краю. Особливу увагу етнолог приділяє результатам наукових досліджень таких народознавців, як Оскар Кольберг, Ян Фальковський та Іван Могитич, а також здобуткам мовознавця Броніслава Кобилянського, котрий на основі покутського діалекту теж визначив терени Покуття (за довідником адміністративно-територіального поділу УРСР 1947 р.: Отинянський, Коршівський, Коломийський (північно-східна частина), Заболотівський, Снятинський, Гвіздецький, Чернелицький, Обертинський, Тлумацький і Тисменицький райони Івано-Франківської області)⁷². Тож

⁶⁸ Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. С. 84.

⁶⁹ Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Львів, 1997. Вип. 1: Київське Полісся. 1994; 1999. Вип. 2: Овруччина. 1995; 2003. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996.

⁷⁰ Мороз М. А., Чаквін І. В. Полесье как историко-этнографическая область... С. 38–39.

⁷¹ Паньків М. Покуття // Жовтень. 1987. № 2. С. 100–104.

⁷² Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ, 1960. С. 118–119. Щоправда, цілком випадково у своїй праці Б. Кобилянський не назвав Городенківський район, територія якого знаходиться всередині зазначених вище.

зіставивши територію розповсюдження покутських говірок (за Б. Кобилянським), зони поширення покутських забудов (за І. Могитичом) та покутського одягу (за О. Кольбергом, Я. Фальковським), М. Паньків завважує, що їх “межі [...] в основному співпадають у західному і північному напрямках”⁷³. Стосовно східної границі Покуття автор конкретно не визначився, оскільки прилучився до хибного припущення Б. Кобилянського та І. Могитича про те, що її треба шукати десь у західній частині Чернівецької області⁷⁴.

Як “історико-географічну територію” України, а не історико-етнографічний (етнографічний) район розглядає Покуття сучасний український лінгвіст Дмитро Бучко⁷⁵. Він окреслює межі району, спираючись на дані мовознавства, етнографії та історії, а також на власні спостереження і матеріали експедиційних досліджень. Зокрема, на його думку, “північною границею *регіону* є р. Дністер; північно-західна границя проходить уздовж річок Бистриця та Бистриця Солотвинська до смт Солотвин, а потім повертає на південний схід через населені пункти Бабче, Молодичів, Пнів, Надвірну, Лоєву, Добротів, Чорний Потік, залишаючи справа (на Гуцульщині) Ділятин, Заріччя, Ослави (Чорні та Білі), а далі проходить через Великий і Малий Ключів, Княздвір (тепер Верхне і Нижне), Трач, Рожнів, Новоселицю до р. Черемош, утворюючи південно-західну та південну межі”⁷⁶. Отже, автор включив до складу Покуття всі населені пункти таких сучасних районів Івано-Франківської області, як Городенківський, Коломийський, Снятинський, Гисменицький, Тлумацький, більшість поселень Богородчанського і Надвірнянського, а також окремі поселення Галицького та Косівського районів. Позитивним здобутком мовознавця можна вважати насамперед те, що він відкинув сумніви М. Паньківа, а заодно й Б. Кобилянського та І. Могитича, щодо південно-східної і східної меж Покуття та спробував більш точно визначити його західну границю (по річку Бистриця).

З-поміж інших сучасних українських етнологів, дослідницька праця яких прислужилася етнографічному районуванню Галичини, доцільно ще раз згадати Р. Радовича. Як уже зазначалося, він на основі типових архітектурно-етнографічних особливостей житла визначив основні терени Опілля. Згідно з результатами його досліджень, межа опільського народного будівництва “проходить орієнтовно з заходу на схід по південних окраїнах Яворівського району, вище Львова, нижче Буська, Золочева – аж до Зборова. Далі повертає на південний захід до міста Бережан і по ріці Золотій Липі – до північної межі Монастириського району. Тут (межа. – М. Г.) іде на захід, до села Більшівців, на південь від Бурштина, далі по ріках Дністрі, Болозівці, (по. – М. Г.) північній межі Старосамбірського району, – до кордону з Польщею”⁷⁷. За сучасним

⁷³ Паньків М. Покуття. С. 101.

⁷⁴ Там само. С. 102.

⁷⁵ Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів, 1990. С. 3.

⁷⁶ Там само. С. 6–7.

⁷⁷ Радович Р. Традиційне сільське житло на Опіллі... С. 105–106.

адміністративно-територіальним поділом України, до складу Опілля, окресленого Р. Радовичем, належать південно-західна частина Зборівського та західна частина Бережанського районів Тернопільської області; північна частина лівобережжя Дністра Галицького і майже весь Рогатинський район (за винятком південно-західної групи сіл) Івано-Франківської області; Перемишлянський, Пустомитівський, Городоцький, Мостиський райони, північна смуга Жидачівського, Миколаївського, лівобережжя Дністра Самбірського, північні окраїни Старосамбірського, південні окраїни Яворівського, Жовківського, Кам'янка-Бузького, південний захід Буського та Золочівського районів Львівської області. Автор також наголошує: за архітектурно-етнографічними ознаками житла ця територія не є цілком однорідною, оскільки тут вирізняються дві локальні групи – західна і східна. Орієнтовну межу між ними становить вододіл між ріками Щиркою і Верещицею⁷⁸. Р. Радович зауважує й інше: східна частина територіально в основному збігається з етнографічним Опіллям, яке окреслив польський народознавець Адам Фішер⁷⁹. Щодо наукового визначення західної частини досліджуваної території автор обмежився окремими думками і спостереженнями Івана Франка, у праці котрого відсутня як назва Опілля, так й етніконім “ополяни”⁸⁰. Отже, Р. Радович розширює терени Опілля як етнографічного району за рахунок Надсяння, проте з цим важко погодитися.

Не стояли осторонь історико-етнографічного районування України й провідні спеціалісти-етнологи Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, особливо зі середини 1980-х років, коли значні наукові здобутки львівських народознавців в етнографічних дослідженнях

⁷⁸ Там само. С. 106.

⁷⁹ На основі мовної специфіки А. Фішер виділяє серед українського народу п'ять “етнічних груп”: “карпатських русинів”, “справжніх русинів” (“właściwych rusinów”), “поліщуків”, “підляшан” та власне “українців”, кожна з яких включає в себе декілька локальних груп (Fischer A. Rusini... S. 7–8). Зокрема, “справжні русини” заселяли, на думку вченого, терени Галичини на північ від Карпат і, у свою чергу, поділялися на “підгорян”, “долинян”, “батюків” та “ополян”. Останні з них замешкували “повіти Бібречький, Львівський, Рогатинський, Перемишлянський і сусідню частину Поділля, по ріку Серет” (Ibid. S. 9). Аналогічна інформація вміщена також на окремій схематичній карті “Руські етнічні групи” (Ibid. S. 16–17 [Tabl. I]). Наукова упередженість окремих положень і висновків А. Фішера щодо етнографічної мозаїчності українського етносу є очевидною. Так, поділивши українців на п'ять окремих “етнічних груп” (серед яких наявні й такі, як “справжні русини” та “українці”), дослідник фактично знехтував головними критеріями етнографічного районування та спирався на політичну карту 20-х років ХХ ст. (тобто орієнтувався на перебування українських земель у складі різних держав), що, безперечно, наперед “визначало” невтішну історичну долю кожної з них, передусім українців Галичини як громадян Другої Речі Посполитої. Водночас не втратило своєї наукової актуальності й досі запропоноване вченим окреслення регіонів проживання “підгорян”, “ополян”, “долинян”: сучасні народознавці найчастіше ототожнюють їх, відповідно, з Підгір'ям, Опіллям та Надсянням, проте кожний з них ще потребує серйозного наукового дослідження.

⁸⁰ Див.: Франко І. Етнографічна виставка у Тернополі // Франко І. Зібрання творів. У 50-ти томах. Київ, 1985. Т. 46. Кн. 1: Історичні праці (1883–1890). С. 473, 479.

українців Карпат та поліщуків стали очевидною реальністю. Стосується це, насамперед, таких фахівців, як В. Горленко, Всеволод Наулко та Анатолій Пономарьов.

В. Горленко спершу виступив стосовно історико-етнографічного районування України на одній із всесоюзних сесій етнографів та антропологів⁸¹, а відтак опублікував стислу статтю в “Географічній енциклопедії України”, в якій територію сучасної України поділив на шість “*етнографічних районів*”: Північний (Поліський), Центральний (Середньонадніпряньський), Слобожанщину, Поділля, Південний і Карпатський⁸². Крім того, у межах деяких із цих районів учений виділяє окремі “*підрайони*”. Зокрема, у Карпатському районі, на його думку, існували три підрайони: “Прикарпаття, власне Карпати й Закарпаття, а також території розселення етнографічних груп – бойків, гуцулів та лемків”⁸³. Отже, порівняно з попередньою працею (опублікованою у співавторстві з Д. Косариком та К. Гуслистим в “Українцях”), автор уже не називає Галичину та Буковину, однак і надалі членує Україну, насамперед, за географічними та адміністративними критеріями, але не за етнологічними. Для останньої розвідки В. Горленка є характерним і те, що дослідник відмовляється від поняття “великі етнографічні райони”, тобто тим самим не визнає, з одного боку, загальну концепцію етнографічного районування України, запропоновану ще наприкінці 50-х років ХХ ст., з іншого – значні наукові здобутки українських лінгвістів у вивченні говорів української мови. Крім того, науковець довільно окреслює терени розселення гуцулів у Чернівецькій області (“гірські райони”) та територію Поділля, зокрема його західної частини, яка, на думку В. Горленка, охоплює лише східні адміністративні райони Чернівецької і Тернопільської областей. Нам також незрозуміло, на якій саме підставі етнолог відніс до Карпатського етнографічного району всю Львівську й Івано-Франківську та “більшу частину” Тернопільської області.

Надто суперечливими є твердження В. Горленка й стосовно Північного (Поліського) району, який, на його думку, охоплює “майже всю Волинську та Ровенську (нині Рівненська. – М. Г.) області, північні частини Житом[ирської], Київ[ської], Черніг[івської], Сум[ської] та Хмельн[ицької] (? – М. Г.) областей” і поділяється на три підрайони: лівобережний, центральний та західний. Більше того, у межах цього району автор виділяє дві окремі етнографічні групи: литвинів – населення середнього Подесення, і поліщуків – українців, котрі проживали на Північ “від Любомля, Ковеля, Луцька і Ровно до кордону з Білорусією”⁸⁴. Отже,

⁸¹ Горленко В. Ф. Проблема этнографического районирования Украины и украинцев // Всесоюзная сессия по итогам полевых этнографических и антропологических исследований 1978–1979 гг. Тезисы. Уфа, 1980.

⁸² Горленко В. Ф. Етнографічне районування // Географічна енциклопедія України. Київ, 1989. Т. 1. С. 393–394.

⁸³ Там само. С. 394.

⁸⁴ Там само. С. 393–394.

постає питання: що становить, власне, Полісся як етнографічний район, якщо поліщуки заселяли незначну за площею територію (фактично, північну смугу Волинської та Рівненської областей), південна межа якої, згідно з попередньо процитованим описом, знаходиться значно північніше. Як у рамки відповідного районування вписується “північна частина Хмельницької області” взагалі незрозуміло. Зрештою подібною є ситуація з районуванням і межами Поділля, до якого, як вважає В. Горленко, належать Вінницька і Хмельницька (крім північних її районів) області, південна частина Житомирської, північна – Одеської, східні – Чернівецької і Тернопільської областей⁸⁵.

Загалом, усе сказане вище дає підстави для загального висновку: схема етнографічного районування України В. Горленка мала б зовсім інший вигляд, якщо б він більш уважно та відповідально поставився до результатів і напрацювань своїх попередників. Наприклад, важко збагнути, чому у праці цього дослідника зовсім не йдеться про Волинь як історико-етнографічний район, про етнокультурну специфіку та локалізацію якої писав ще чільний діяч “Руської трійці” Я. Головацький⁸⁶.

Передовсім за географічними та історико-політичними критеріями поділив Україну на ряд основних “історико-етнографічних зон” (Середнє Подніпров’я, Поділля, Слобожанщина і Полтавщина, Полісся, Прикарпаття, Волинь, Закарпаття та Південь) інший провідний київський народознавець – В. Наулко⁸⁷. Водночас автор вважає Прикарпаття, Закарпаття, Покуття та Буковину “історико-етнографічними районами”⁸⁸, не вказуючи чим відрізняється таке окреслення від “історико-етнографічних зон”. У роботі названого дослідника помітні й інші неузгодженості. Наприклад, Покуття та Буковину як “історико-етнографічні райони” слід вважати складовими частинами однієї з вище перелічених “зон” (мабуть, Прикарпаття), чи вони становлять цілком окремі одиниці в системі етнографічної мозаїчності України? Дуже загальними й неоднозначними є твердження В. Наулка про терени деяких із цих районів. Так, на його думку, Покуття охоплює “рівнинну частину Івано-Франківської області між Дністром, Прутом і Карпатами”, а Волинь – “територію на південь від Прип’яті та верхів’їв Західного Бугу”⁸⁹.

Окрему увагу В. Наулко приділяє різним етнографічним групам українців, передовсім “гуцулам”, “лемкам” і “бойкам”, котрі проживають у західноукраїнських областях, та “поліщукам”, “пінчукам” і “литвинам” як

⁸⁵ Там само. С. 394.

⁸⁶ Головацький Я. Ф. Объяснение этнографической карты Галичины... С. 684. Зокрема, на думку Я. Головацького, у межах Галичини до Волині належала прикордонна смуга з місцевостями Підкамінь, Збараж і Волочиськ.

⁸⁷ Наулко В. І. Історико-етнографічне районування України та етнографічні групи українського народу // Культура і побут населення України. Навчальний посібник для вузів. Київ, 1991. С. 22–23.

⁸⁸ Там само. С. 23.

⁸⁹ Там само.

складовим частинам населення Полісся. Водночас народознавець згадує й інші локальні групи: “тутейших”, “черкас”, “севрюків”, “ополян”, “ністров’ян”, “сотаків”, “підгорян” та “волохів”. У цьому ж ряді присутні й “русини” як самоназва українців Австро-Угорщини, а також їх писемна латинізована назва “рутени”. Отож постає питання: якщо “русини” / “рутени” є синонімом етноетноніма “українці”, то до якої категорії спільності мають належати їх представники – до загальноетнічної чи локальної (етнографічної)? Ще більші сумніви викликає інтерпретація окремих груп населення західноукраїнських земель як етнографічних (“ністров’ян”, “сотаків”, “підгорян” і “волохів”)⁹⁰, оскільки їх походження базується на другорядних чинниках – природно-географічних, релігійних та інших. Загалом, обрання за основу аналізу “етносоціальної структури України”⁹¹, а також географічних й історико-політичних критеріїв, а не власне етнографічних, в кінцевому результаті й спричинилося до значних погрішностей у схемі етнографічного районування України, яку запропонував В. Наулко.

Наприкінці 1980-х років науковці Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР почали готувати узагальнюючі історико-етнографічні дослідження про традиційну культуру і побут населення Поділля та українців загалом. Перше з них побачило світ у 1994 р., друге – в 1999 р. У рамках підготовки цих фундаментальних праць етнографічним районуванням України спеціально займався А. Пономарьов. Спочатку, публікуючи тези своєї доповіді на одній з конференцій, етнолог запропонував поділ усієї України на десять “історико-етнографічних регіонів”, серед яких фігурують: Поділля, Середня Наддніпрянина, Карпати, Буковина, Покуття, Буджак, Таврія, Степова Україна, Слобожанщина та Полісся⁹². Відтак учений висловлює власне бачення щодо внутрішньої структури українського етносу та уточнює етнографічну мозаїчність України. Зокрема у макеті тому “Українці” як складової задуманого спеціалістами Інституту етнології та антропології ім. М. М. Миклухо-Маклая РАН серії праць “Народи и культуры”, а також у самому російськомовному виданні “Украинцы”, А. Пономарьов вважає найбільшою одиницею регіональних утворень “історико-етнографічний регіон”, який поділяється на “підрегіони”, ті ж, у свою чергу, – на “історичні зони”, які інколи охоплюють ще “етнографічні області”. Початковою одиницею регіонального поділу була, на його думку, “земля”⁹³. Щоправда, згодом (в інших

⁹⁰ Там само. С. 24–25.

⁹¹ Там само. С. 25.

⁹² Пономарьов А. П. Дослідження Поділля як історико-етнографічного регіону України // Тези доповідей і повідомлень 1-ї Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. Тернопіль, 1990. Ч. III: Секція V. Етнографія, фольклор. С. 1.

⁹³ Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Макет тома серии “Народы и культуры”. Москва, 1994. Кн. 1: Этническая история. Антропология. Язык. Расселение. С. 75; Его же. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Москва, 2000. С. 28.

працях) дослідник дещо змінює та уточнює загальну систему регіонального членування України. В одному з його посібників вона набула такого вигляду: “історико-етнографічні області” (“суперрегіони”), які, у свою чергу, включали “історико-етнографічні регіони”, ті – “історичні зони”, а на їх території часто формувалися “етнографічні райони” (як і в попередньому випадку, початковою одиницею регіонального поділу була “земля”)⁹⁴. Натомість у двотомній колективній монографії про українців дослідник знову корегує свою систему регіональної структуризації українських етнічних земель: “історико-етнографічні області” – “історико-етнографічні регіони” – “підрегіони” – “історичні зони” – “етнографічні райони” – “земля”⁹⁵.

Серед вживаних ученим понять, які стосуються етнографічного районування, конкретне наукове визначення подано лише для “історико-етнографічний регіону” – “це таке етнотериторіальне утворення в рамках усього етносу, котре за історичною долею та етнічним обличчям його населення є самобутнім, що зафіксовано в історичних документах і відтворене у крайовій символіці та людській пам’яті”⁹⁶. З метою наповнення зазначеного поняття адекватним змістом, А. Пономарьов подає у своїх працях конкретний фактичний матеріал, який стосується окремих відповідних “регіонів”. Загалом, на думку вченого, для населення таких територій були характерними: самоназва регіону та його людності, етнічна і крайова самосвідомість, наявність державного, природного, адміністративного чи соціального кордону, регіональний тип культури⁹⁷. Саме з цієї причини запропоновану А. Пономарьовим систему “етнографічної” регіоналізації України відразу (“по гарячих слідах”) спростував інший відомий український народознавець – Михайло Тиводар, котрий наголосив: “Спроба піднести історико-етнографічну зону (регіон) до рівня субетносів чи навіть етносів, намагання доказати, що закарпатцям, буковинцям, подолянцям, волинянцям, полтавцям, слобожанцям, поліщукам та іншим (локальним групам населення. – М. Г.) властива регіональна самосвідомість [...] – не що інше як підведення “наукового” обґрунтування необхідності федералізації України”⁹⁸. До

⁹⁴ Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. Київ, 1994. С. 130.

⁹⁵ Пономарьов А. Регіональні барви України й українців // Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Опішне, 1999. Кн. 1. С. 59.

⁹⁶ Пономарьов А. Українська етнографія... С. 132; *Его же*. Історико-етнографическое районирование // Украинцы. Макет... С. 79; *Його ж*. Регіональні барви України... С. 60; *Его же*. Історико-етнографическое районирование // Украинцы. С. 31.

⁹⁷ Пономарев А. П. Подолье как историко-этнографический регион // Советская этнография. Москва, 1991. № 1. С. 44–54; *Его же*. Історико-етнографическое районирование // Украинцы. Макет... С. 75–105; *Його ж*. До проблеми регіональних історико-етнографічних досліджень // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1994. С. 7–9; *Його ж*. Регіональні барви України... С. 59–72; *Его же*. Історико-етнографическое районирование // Украинцы. С. 28–42, и др.

⁹⁸ Тиводар М. Етнографічна мозаїчність українців Закарпаття // Закарпаття. Народознавчі роздуми. Ужгород, 1995. С. 182.

сказаного треба додати й інше: відповідна регіональна концепція етнографічного районування України А. Пономарьова не була випадковою, вона базувалася на певних уявленнях дослідника про виникнення та історичний розвиток українського народу, про місце і роль представників інших етносів у заселенні та освоєнні споконвічних українських земель тощо. Уперше своє бачення етнічної історії в Україні автор відкрито оприлюднив наприкінці 1990 року, торкаючись в одній зі статей стану та перспектив подальшого розвитку української етнології. Зокрема, як вважав учений, першочерговим завданням народознавців мала бути підготовка спеціальної серії праць “Народи України”⁹⁹, тобто на зразок уже опублікованої серії “Народи мира”. Щоправда, з цим категорично не погодився львівський фахівець-етнограф та фольклорист Р. Кирчів, котрий доводив, що необхідність подібних видань є надуманою, оскільки неукраїнці – “це не якісь окремі етноси і тим більше не нації, що зі своєю територією входять у склад України, а вихідці, частки інших народностей і націй, етнографічна територія і національне ядро яких знаходиться поза межами України”¹⁰⁰. До речі, тут же Р. Кирчів чітко визначив постулат ще одного дуже актуального для народознавчої науки питання – необхідність при вивченні різних підрозділів України як етнографічного материка строго “дотримуватися історико-етнографічних, а не адміністративно-територіальних критеріїв регіоналізації”¹⁰¹.

Незважаючи на слушність думок львівського народознавця, на жаль, А. Пономарьов фактично знехтував ними, оскільки при етнографічному районуванні України і надалі керується адміністративно-територіальними критеріями, частково – природно-географічними. Більше того, він не лише ігнорує різницю між історико-політичними регіонами, природно-географічними (топонімічними) зонами та етнографічними районами України, але й подає у своїх працях різну кількість самих типологічних одиниць. Якщо спершу автор налічував десять історико-етнографічних регіонів, про що вже йшлося вище, то згодом – лише сім: Середнє Подніпров’я, Поділля, Карпати, Полісся, Полтавщину зі Слобожанщиною та Південь України, щоправда зазначаючи, що для деяких із них властивий також внутрішній поділ, зокрема для Полісся (Лівобережне, Центральне та Західне) і Карпат (Прикарпаття, власне Карпати і Закарпаття)¹⁰². Однак цими регіонами А. Пономарьов не обмежується, і на підготовленій ним схематичній карті “Історико-етнографічні регіони України”

⁹⁹ Пономарьов А. П. Українська етнографія: на порозі нового етапу розвитку // Народна творчість та етнографія. 1990. № 6. С. 9–17.

¹⁰⁰ Кирчів Р. Від чого залежала доля українського народознавства // Народна творчість та етнографія. 1991. № 4. С. 34.

¹⁰¹ Там само. С. 35.

¹⁰² Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Макет... С. 78; Його ж. Українська етнографія... С. 132; Его же. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 29, 31; Його ж. Регіональні барви України... С. 59–60. В останній праці А. Пономарьов деякі з цих регіонів називає також суперрегіонами (Пономарьов А. П. Регіональні барви України... С. 69).

позначено аж 15 регіонів: Підкарпатська Русь, Галичина, Покуття, Буковина, Бессарабія (у східній частині сучасної Чернівецької області та на теренах Одещини), Волинь, Полісся, Сіверщина, Поділля, Середня Наддніпрянщина, Слобожанщина, Запоріжжя, Донщина, Таврія, Крим¹⁰³. Натомість окремі регіони (Карпати, Полтавщина і Південь України) та зони (Буджак), про які йдеться в текстовій частині відповідних праць, на цій карті вже відсутні. Отже, кожного разу етнолог виявляє непослідовність, довільно маніпулює регіональністю України, не дотримується основного змісту задекларованих раніше наукових понять тощо.

Історію та географію окремих регіонів (земель) України А. Пономарьов також досить часто інтерпретує на власний розсуд, подекуди виявляючи елементарну некомпетентність. Це, вочевидь, негативно позначилося на його схемі історико-етнографічного районування українських етнічних земель у цілому і зокрема західноукраїнських теренів. Наприклад, Галичину, як вважає дослідник, згідно зі сучасним адміністративно-територіальним поділом становлять “Львівська, Івано-Франківська, Луцька (?! – М. Г.) області і західна частина Тернопільської”¹⁰⁴, або “Львівська, більша частина Івано-Франківської, Волинська, а також західна частина Тернопільської областей”¹⁰⁵. Очевидно, що при такому рівні наукових “знань” про територію Галичини як історико-політичної одиниці годі сподіватися на наявність у працях А. Пономарьова належно обґрунтованого та об’єктивного етнографічного районування не лише цього краю, але й усієї України. Адже, скажімо, історикам невідомо, щоб землі сучасної Волинської області (тим більше “Луцької”) коли-небудь перебували в складі Галичини. Натомість Покуття завжди належало до неї, але ніколи не становило “крайню частину Східних Карпат”, тим більше – “верхів’я Дністра та Попруття”¹⁰⁶. “Підкарпатська Русь” як адміністративно-територіальна одиниця, яку А. Пономарьов вважає окремим історико-етнографічним регіоном¹⁰⁷, є продуктом лише новітньої історії – згідно зі Сен-Жерменською угодою від 10 вересня 1919 р. під цією назвою Закарпаття включили до складу Чехословаччини¹⁰⁸.

¹⁰³ Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 30; *Його ж.* Регіональні барви України... С. 71.

¹⁰⁴ Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Макет... С. 92; *Его же.* Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 37.

¹⁰⁵ Пономарьов А. П. Українська етнографія... С. 138; *Його ж.* Регіональні барви України... С. 66. У першій з цих праць Волинська область також названа Луцькою.

¹⁰⁶ Пономарьов А. П. Українська етнографія... С. 139; *Його ж.* Регіональні барви України... С. 67.

¹⁰⁷ Пономарьов А. П. Українська етнографія... С. 138; *Його ж.* Регіональні барви України... С. 66.

¹⁰⁸ Гранчак І. М., Пальок В. В. Роки чехословацького буржуазного панування // Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. Ужгород, 1973. С. 97; *Тиводар М.* Закарпаття... С. 25.

З цих же причин А. Пономарьов досить довільно окреслює межі багатьох інших так званих “історико-етнографічних регіонів”. Скажімо, Слобожанщину становить лише Харківська, частково Сумська і східні райони Полтавської областей, а Донщину (Подоння) – всі терени Донецької і Луганської областей, а також та частина етнічної території українців, яка “нині входить до складу суміжних областей Російської Федерації”¹⁰⁹. Водночас своєрідною “перехідною зоною від Русі до Московії, від України до Росії” є Сіверщина, яка охоплює Сумську область та сусідні райони Курської області¹¹⁰. У зв’язку з цим значно звужуються терени Східного Полісся: його становить Чернігівська та частина Київської областей. Натомість усе Полісся як “історико-етнографічний суперрегіон” А. Пономарьов обмежує на заході верхів’ям річки Случ та адміністративною границею між Житомирською і Рівненською областями, на південному заході – витокami річки Тетерев, звідки проводить умовну лінію в напрямку до Києва, тобто значно південніше від Житомира¹¹¹.

Особливою довільністю відзначається локалізація А. Пономарьовим Поділля як окремого “історико-етнографічного регіону”. Зокрема, визначивши основне його “ядро” (центральні райони Вінницької та Хмельницької, а також східні райони Тернопільської областей), всі інші землі, на його думку, становлять так звані “перехідні зони”: Погориння, що починається по лінії Збараж – Хмільник і доходить до Старокостянтинова – Кременця; Позбруччя, яке відокремлене від ядра річкою Збруч і яке доходить до Тернополя – Бережан – Червонограда; Наддністрянщина (до Хотина); Покодим’я, що включає Балтський та частину Савранського району Одеської області; нарешті, Надбужжя, що межує зі Середньою Наддніпряниною по лінії Бершадь – Гайсин – Липовець¹¹². Отже, згідно з цим районуванням, крайня північна межа західної частини Поділля проходить по лінії Старокостянтинів – Кременець, західна – по лінії Тернопіль – Бережани – Червоногород¹¹³. У контексті всього сказаного постає ряд питань, які потребують додаткового роз’яснення: за умови існування Позбруччя як

¹⁰⁹ Пономарьов А. П. Українська етнографія... С. 144; *Його ж.* Регіональні барви України... С. 72.

¹¹⁰ Там само. С. 68.

¹¹¹ Там само. С. 67, 71 (карта).

¹¹² Пономарьов А. П. До проблеми регіональних історико-етнографічних досліджень. С. 10, 11 (карта); *Его же.* Историко-этнографическое районирование // Украинцы... С. 83; *Його ж.* Регіональні барви України... С. 62; *Его же.* Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 33.

¹¹³ А. Пономарьов подає у своїх працях назву Червоноград (*Пономарьов А.* Регіональні барви України... С. 62; *Его же.* Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 33), яка нині асоціюється з містом Червоноград у Львівській області. Останній, зрозуміло, аж ніяк не може бути будь-якою межею Поділля, проте неясно котрий саме населений пункт мав на увазі дослідник: село Голігради (у 1964–1990 рр. носило назву Червоногради), розташоване на річці Серет у Заліщицькому районі Тернопільської області, чи – скорше всього – село Червоне (колишнє містечко Червоногород, повітовий центр у часи Речі Посполитої), котре припинило своє існування після Другої світової війни (розміщувалось біля села Нирків, також Заліщицького району).

перехідної зони чи можуть східні райони Тернопільщини належати до “ядра подільської культури”; чому північна межа самого Поділля сягає аж Кременця; до якого історико-етнографічного регіону належать землі, які знаходяться за лінією Тернопіль – Бережани; чи лінія Тернопіль – Бережани – Червоногород справді є західною межею цього краю¹¹⁴ тощо.

Загалом, пропонуючи свою схему історико-етнографічного районування України, А. Пономарьов часто керується не загальновідомими фактами та науковими здобутками попередників-народознавців і мовознавців, а суто суб’єктивними міркуваннями. Загострюємо на цьому увагу навмисне, оскільки деякі сучасні науковці (історики, культурологи, соціологи), не вникаючи в суть запропонованої схеми та базових підходів її автора в цілому, механічно використовують їх і запозичують при написанні своїх праць. Наочне підтвердження сказаного – нещодавно опублікований провідними фахівцями факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка довідник з етнонаціональної структури українського суспільства, в якому історико-етнографічний материк України поділений на такі “*регіони*”: Середня Наддніпрянщина (Гетьманщина), Полісся, Сіверщина, Поділля, Волинь, Галичина, Закарпаття, Північна Буковина, Покуття, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Донщина, Слобожанщина¹¹⁵. Водночас до складу кожного з них належать відомі історичні зони (Надпорожжя, Надбужжя, Наддністрянщина тощо) – “свого роду символи етнічної історії українців”, а також етнографічні райони – Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, “регіон розселення поліщуків”¹¹⁶. Загалом, при знайомстві з відповідним баченням історико-етнографічної мозаїчності України на гадку знову спадають цілком доречні слова С. Макарчука про те, що подібний “змішаний” підхід до районування української етнічної території (з використанням історичних, географічних, історико-політичних та інших назв) “в наш час не може вважатися прийнятним”¹¹⁷. Прикро, що саме цього підходу дотримується Володимир Свтух як керівник авторського колективу зазначеного довідника – один із провідних сучасних спеціалістів із проблем теоретичної етнології та міжетнічних взаємин в українському суспільстві.

Інший приклад – нещодавно опублікований Борисом Савчуком навчальний посібник з промовистою назвою “Українська етнологія”, в якому вміщено окремий розділ “Етнорегіональна мозаїчність України”¹¹⁸. Як і А. Пономарьов,

¹¹⁴ До слова: на схематичній карті західна межа Поділля проведена вздовж ріки Збруч, а крайня північно-західна – обмежена верхів’ям ріки Південний Буг (Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 30; Його ж. Регіональні барви України... С. 71).

¹¹⁵ Свтух В. Б., Троцинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. Київ, 2004. С. 41.

¹¹⁶ Там само. С. 41–42.

¹¹⁷ Макарчук С. Историко-політичне та етнографічне районування України... С. 388.

¹¹⁸ Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ, 2004. С. 499–546.

основними етнорегіональними одиницями автор цього посібника вважає “історико-етнографічні регіони”, які, з одного боку, складають чотири окремі “надрегіони” (Центральний чи Центральньо-Східний, Північний чи Поліський, Західний і Південний), з іншого – охоплюють по декілька “історичних зон” та “етнографічних районів”¹¹⁹. Значиться серед цих регіонів і Галичина, яка, з невідомих нам причин, за сучасним адміністративним поділом, включає лише “більшу частину Львівської та Івано-Франківської областей, західні райони Тернопільщини”, або визначається “межиріччям верхнього і середнього Дністра, верхів’ями Пруту і Західного Бугу аж до Сяну”¹²⁰. Покуття ж, як і у працях А. Пономарьова, – це “крайня частина Східних Карпат”. Щоправда, згідно зі сучасним адміністративно-територіальним поділом, територію Покуття становить уже “сім районів Івано-Франківської області” або “верхів’я Дністра та Попруття”¹²¹. Зрозуміло, що при такому районуванні Західного надрегіону в посібнику Б. Савчука не знайшлося місця Опілля та Надсанню, а Тернопільщина, за винятком незначної, суміжної з Хмельницькою областю смуги, не належить до Поділля тощо. Волинь як невід’ємний історико-етнографічний регіон України, на думку автора, “загалом співпадає із давньоруською територією, відомою з літописів під назвою Волинська земля”¹²². Не зупиняючись на інших, не менш дискусійних і суперечливих моментах, властивих для цього посібника, узагальнимо тільки, що за подібних підходів до підготовки відповідних “етнологічних” видань користь їх є незначною.

За період незалежності України опубліковано декілька регіональних історико-етнографічних праць, автори яких частково торкаються етнографічної мозаїчності Волині, походження її власної назви та назв локальних етнографічних груп українців тощо. Зокрема, в 1995 р. луцький дослідник Іван Веремійчик випустив у світ навчальний посібник про народні знаряддя праці, промисли і ремесла волинян¹²³. Оскільки досі цей історико-етнографічний район, на відміну від Поділля, Гуцульщини, Полісся чи Бойківщини, залишався поза спеціальною увагою народознавців, можна було очікувати, що автор посібника найперше окреслить терени Волині та з’ясує окремі, пов’язані з цією історичною назвою наукові аспекти. Однак аналіз фактичного матеріалу видання засвідчує, що І. Веремійчик має надто загальні уявлення про принципи і методологічні засади етнографічного районування української етнічної території. Спершу, у передмові до цієї книжки, знаходимо лише публіцистичний загальник на кшталт “Волинь – це людьми і Богом забутий край”¹²⁴, який народознавець намагається

¹¹⁹ Там само. С. 505.

¹²⁰ Там само. С. 519–520.

¹²¹ Там само. С. 528.

¹²² Там само. С. 515–516.

¹²³ *Веремійчик І.* Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. Навчальний посібник з народознавства для студентів, учнів та вчителів. Луцьк, 1995.

¹²⁴ Там само. С. 4.

спростувати етнографічними даними про високий рівень розвитку в минулому різних видів занять, промислів і ремесел у волинян. Дещо конкретніше про Волинь як край довідуємося з твердження автора про те, що фактологічною базою посібника послужили “усні першоджерела”, почерпнуті у старожилів “Волинської області, а також окремих місцевостей Рівненської, Житомирської, Тернопільської областей та Берестейщини”¹²⁵, інакше кажучи, передовсім на теренах колишньої Волинської губернії як адміністративно-територіальної одиниці Російської імперії. Проте землі сучасної Волинської області насправді становлять лише незначну частину Волинської губернії, спорадичне ж залучення польових етнографічних матеріалів, зафіксованих в інших згаданих І. Веремійчиком місцевостях (хоча аналіз вміщених у посібнику даних, за окремими винятками, не підтверджує цього¹²⁶), також не дає змоги охопити всю територію колишньої Волині. До того ж у межах колишньої Волинської губернії етнологи виділяють щонайменше два цілком різні історико-етнографічні райони – власне Волинь, до якої наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. належали південні терени губернії (приблизно до умовної лінії Володимир Волинський – Луцьк – Рівне – Житомир і далі в напрямку до Києва), та Полісся. Правобережне Полісся України теж не було однорідним в етнографічному плані, що знайшло своє відображення в його поділі на Середнє і Західне. Водночас північні землі теперішньої Волинської області не становлять усього Західного Полісся, а лише його частину.

Про етнографічні межі Волині також йдеться в книзі сучасного луцького філолога Віктора Давидюка¹²⁷, хоча його праця, як і в попередньому випадку, викликає чимало запитань, але не містить конкретних відповідей. Зокрема “з погляду географічного”¹²⁸, як вважає автор, “етнографічні межі Волині на сьогодні визначаються межами поширення волинського діалекту. Він займає територію Володимир-Волинського (південна частина), Іваничівського, Локачинського (за винятком кількох сіл на північ від шляху з Володимира (Володимира-Волинського. – М. Г.) на Луцьк), Луцького районів Волинської області, Млинівського, Дубенського, Рівненського, Острозького, Здолбунівського, Радивилівського, Гошанського, Корецького районів Рівненської, Кам’яно-Бузького (Кам’янка-Бузького. – М. Г.), Сокальського, Радехівського (районів. – М. Г.) Львівської, Крем’янецького (Кременецького. – М. Г.), Збарзького, Шумського, Ланівецького (Лановецького. – М. Г.) районів Тернопільської, Ізяславського, Білогірського, Старокостянтинівського, Славутського районів Хмельницької та Любарського, Новоград-Волинського, Володар-Волинського і частини Чуднівського районів Житомирської (областей. – М. Г.)”¹²⁹.

¹²⁵ Там само. С. 5.

¹²⁶ Глушко М. Регіональні посібники з українського народознавства // Україна модерна. Київ; Львів, 2003. Ч. 8. С. 213–226.

¹²⁷ Давидюк В. Етнологічний нарис Волині за матеріалами експедиції Полісько-Волинського народознавчого центру “Волиняна – 2003”. Луцьк, 2005.

¹²⁸ Там само. С. 3.

¹²⁹ Там само. С. 3–4.

Процитований фрагмент складно прокоментувати з кількох причин. По-перше, яким чином “межі поширення діалекту” можуть визначати основу “географічного погляду” на Волинь?¹³⁰ По-друге, чому серед перелічених автором сучасних адміністративно-територіальних одиниць відсутні Шепетівський Хмельницької, Баранівський, Романівський (колишній Дзержинський) і Червоноармійський райони Житомирської областей? Невже тут не поширений волинський діалект, а самі вони не становлять частину території етнографічної Волині, яка зображена на одній із вміщених у нарисах схематичній карті¹³¹. По-третє, на підставі чого В. Давидюк як філолог урізує терени розповсюдження волинського діалекту?

Як давно встановили українські мовознавці, волинський говір належить до південно-західного наріччя. За даними “Атласу української мови”, південно-західне і південно-східне наріччя розмежовуються пасмами ізоглос, які знаходяться між лініями: Житомир – Іллінці – Гайсин – Гайворон – Любашівка – Велика Михайлівка – на заході і Радомишль – Попільня – Сквиря – Ставище – Тальне – Новоукраїнка – Вознесенськ – Одеса на сході. Основна ж межа між цими наріччями проходить приблизно по лінії: Коростишів – Ружин – Тетеїв – на схід від Умані і далі на південь¹³². Стосовно границі між південно-західним і північними наріччями, то, згідно з даними “Атласу української мови”, вона проходить приблизно по лінії: Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський і далі в напрямку до Києва¹³³. Щоправда, не всі дослідники погоджуються з таким розмежуванням цих наріч. Так, Микола Никончук вважав, що межа середньополіського говору північного наріччя проходить по лінії: на північ від Рівного – на північ від Новоград-Волинського (між селами Курчиця і Вербівка) – верхів’я річки Уборть – верхів’я річки Уж – правий берег річки Ірша і далі в напрямку до Києва¹³⁴. Натомість південна межа волинського говору проходить приблизно по лінії: Белз – Мости Великі – Буськ – Золочів – Збараж – Красилів – Хмільник – Калинівка – Тетеїв¹³⁵. Загалом же волинський діалект займає значно ширші терени, ніж вважає В. Давидюк, відповідно й етнографічна Волинь має охоплювати значно більше адміністративно-територіальних одиниць сучасної Житомирщини, щонайменше весь Чуднівський, Бердичівський і Житомирський райони, значну частину Черняхівського, Коростишівського, Радомишльського, Андрушівського та Ружинського районів. Крім того польові

¹³⁰ За визначенням географів, Волинь – це історико-географічна назва земель України в басейні правих приток Прип’яті і верхів’я Західного Бугу (Географічна енциклопедія України. Т. 1. С. 215; *Заставний Ф. Д.* Географія України. Львів, 1994. С. 339). Наголошуємо на цьому моменті спеціально, оскільки в дослідженні В. Давидюка зовсім не йдеться про трактування фахівцями-географами відповідного історико-етнографічного району, не аналізуються його природні, кліматичні та інші характеристики.

¹³¹ *Давидюк В.* Етнологічний нарис Волині... С. 4.

¹³² *Матвіяс І. Г.* Українська мова... С. 40.

¹³³ Там само. С. 33.

¹³⁴ Там само. С. 34.

¹³⁵ Там само. С. 60.

матеріали, які в 1996 р. зібрали члени комплексної історико-етнографічної експедиції (етнографи, фольклористи, мистецтвознавці та музикознавці) в Народицькому, Коростенському, Малинському та Радомишльському районах Житомирської області, засвідчують: нині у традиційно-побутовій культурі населення південної частини Малинщини та всієї Радомишльщини переважають елементи і навіть цілі комплекси, характерні для етнографічної Волині, а не Полісся¹³⁶. Не є винятком щодо цього й Бродівський район, північна смуга Буського та Золочівського районів Львівської, Зборівського району Тернопільської і Теофіпольського району Хмельницької областей, де також побутує волинський говір. Це ж підтверджують і результати дослідження львівського народознавця Архипа Данилюка. На основі типових архітектурно-етнографічних особливостей житла і господарських споруд він встановив, що південна межа Волині як “історико-етнографічної області” проходить орієнтовно по лінії Угнів – Хлівчани – Любеля – Жовтанці – Буськ – Підкамінь – Вишнівець – Ланівці і далі в напрямку до верхів’я річки Случ¹³⁷.

Відтак В. Давидюк аналізує Волинь “з погляду археологічного”, розглядаючи поширення та особливості носіїв археологічних культур різних історичних періодів: мезоліту, неоліту, енеоліту, бронзової доби, раннього заліза, раннього слов’янства та інших¹³⁸. Такий підхід для сучасної етнологічної науки не властивий зовсім, адже історико-етнографічну мозаїчність етнічної території кожного автохтонного народу можна встановити лише в рамках певного, близького хронологічного часу – щонайбільше для кінця ХІХ – початку ХХІ ст. Скажімо, окремі елементи і компоненти традиційної культури польського етносу, подані на схематичних картах фундаментального “Польського етнографічного атласу”, його автори інколи датують серединою ХІХ ст., але лише тоді, коли достовірність інформації про них не викликає сумнівів. В інших випадках на картах відсутні будь-які позначки, або підписи до них супроводжує уточнення на зразок “ймовірно”¹³⁹. Загалом, незаперечною достовірністю відзначаються лише ті картографічні матеріали, які науковці зібрали за заздалегідь розробленою програмою-запитальником і в стислі терміни. Так, “Атлас української мови” був укладений на основі діалектологічних матеріалів, зафіксованих мовознавцями впродовж 1949–1973 рр.¹⁴⁰ Отже, залучення В. Давидюком результатів досліджень українських археологів і його спроба локалізувати на їх основі етнографічну Волинь не витримує жодної критики.

¹³⁶ Ширше див.: Глушко М. У межиріччя Ужа і Тетерева // Народознавчі Зошити. 1996. № 6. С. 384–395; Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 3.

¹³⁷ Данилюк А. Волинь. Пам’ятки народної архітектури. Луцьк, 2000. С. 10.

¹³⁸ Давидюк В. Етнологічний нарис Волині... С. 5–24.

¹³⁹ Polski Atlas Etnograficzny. Warszawa, 1964. Zesz. 1. Karta 1–21, mapa 1–57; 1971. Zesz. 4. Karta 95–127, mapa 191–250; 1974. Zesz. 5. Karta 128–160, mapa 251–304; etc.

¹⁴⁰ Матвіяс І. Г. Українська мова... С. 18.

За останні роки опубліковано декілька етнологічних праць, автори яких зосередили увагу на історичному минулому і традиційно-побутовій культурі автохтонів окремих сучасних найбільших адміністративно-територіальних одиниць України – областей. Зокрема, одеський археолог та етнограф В'ячеслав Кушнір описує матеріальні і духовні цінності населення Одещини¹⁴¹, а чернівецький етнолог Георгій Кожолянюк – Північної Буковини¹⁴². Очевидно, що обравши для свого дослідження лише “малу батьківщину”, кожний із названих учених мав би заздалегідь подбати і про локалізацію та уточнення кордонів конкретних етнографічних районів, які знаходяться на території цих областей. Однак обидва етнологи обмежилися констатацією давно відомих українському народознавству фактів. Так, В. Кушнір обмовився у передньому слові (“До читача”) загальною фразою про те, що “Одещина [...] входить до двох досить одмінних між собою *історико-етнографічних областей* – Поділля та Степової України, а в своїх межах має цілком опрічний з етнокультурного погляду Буджак”¹⁴³. Більш конкретні вказівки щодо територіальних меж кожного з названих етнографічних підрозділів Північно-Західного Причорномор'я у праці згаданого дослідника відсутні. Автор також не пояснює значення поняття “історико-етнографічна область” (так само як й іншого поняття – “етнографічна група”), хоч основну частину посібника відкриває параграф з промовистою назвою “Основні етнографічні поняття і терміни”¹⁴⁴.

Натомість у працях Г. Кожолянюка про етнографічну мозаїчність Північної Буковини зовсім не йдеться, хоч їх автор досить докладно з'ясовує історичне минуле цього краю у дописемний період, у середньовіччі, новому та новітньому часі, а також етнічний склад населення Буковини¹⁴⁵. Текст першого тому “Етнографії Буковини” навіть супроводжує ціла низка схематичних карт (карти України Джана Джансона і Георга Матіаса С'юттера, адміністративні карти Буковини кінця XIX ст. та початку XX ст., карти етнічного складу населення на початку XX ст. і тогочасної щільності заселення Буковини)¹⁴⁶ – за винятком етнографічної. Про наявність буковинських складових Гуцульщини¹⁴⁷ та

¹⁴¹ Кушнір В. Г. Народознавство Одещини. Навчальний посібник. Одеса, 1998.

¹⁴² Кожолянюк Г. Народознавство Буковини. Громадський і сімейний побут. Навчальний посібник. Чернівці, 1998; *Його ж.* Народознавство Буковини. Народна архітектура. Навчальний посібник. Чернівці, 2000; *Його ж.* Народознавство Буковини. Народна їжа українців. Навчальний посібник. Чернівці, 2000; *Його ж.* Етнографія Буковини. Чернівці, 1999. Т. 1; 2001. Т. 2; 2005. Т. 3.

¹⁴³ Кушнір В. Г. Народознавство Одещини... С. 3.

¹⁴⁴ Там само. С. 7–10.

¹⁴⁵ Кожолянюк Г. Народознавство Буковини. Громадський і сімейний побут... С. 5–24; *Його ж.* Етнографія Буковини. Т. 1. С. 27–60.

¹⁴⁶ Кожолянюк Г. Етнографія Буковини. Т. 1. С. 29, 31, 35, 37, 51, 55.

¹⁴⁷ Кожолянюк Г. Народознавство Буковини. Громадський і сімейний побут... С. 35, 53, 57, 71; *Його ж.* Етнографія Буковини. Т. 1. С. 73, 127, 183, 187, 189, 192, 194, 206, 208, 213, 214, 219, 222, 239, 242, та ін.

Поділля¹⁴⁸ довідуємося хіба що з окремих вказівок, які Г. Кожолянко спорадично подає при викладі фактичного матеріалу. Крім того, про географію Буковинського Поділля та Буковинської Гуцульщини зазначено в параграфі “Локальні комплекси традиційного народного одягу”: першу з них становить “територія сучасних Заставнівського та частина Хотинського районів”¹⁴⁹, другу з них – “території сучасних Путильського, частини Вижницького районів Чернівецької області”¹⁵⁰. З відповідним визначенням теренів “Буковинського Поділля” важко погодитися хоч би з тієї причини, що на Заставніщині поширений покутсько-буковинський говір південно-західного наріччя української мови¹⁵¹, а не подільський. Натомість автор часто поділяє Буковинський край за ландшафтно-географічними критеріями, зокрема на гірську, передгірську і рівнинну чи низинну частини¹⁵², або за сучасним адміністративно-територіальним поділом Чернівецької області (за назвами районів – Вашківщина, Вижниччина, Хотинщина та інші). Неодноразово фігурують тут також географічні назви: Прутсько-Дністровське межиріччя, Нижнє Буковинське Попруття, Карпати тощо. Звичайно, все це значно зменшує наукову вартість праць Г. Кожолянка.

Етнографічною мозаїчністю українців Закарпаття спеціально займався М. Тиводар, котрий визнає цей край “*Закарпатською етнографічною зоною (історико-етнографічним регіоном)*”¹⁵³. На відміну від А. Пономарьова чи Б. Савчука дослідник вважає: етнографічними зонами (регіонами) є “адміністративно-географічні, історико-культурні чи лінгвістичні частини етнічних територій, населення яких характеризується окремими спільними рисами, що проявляються в територіальній солідарності та певних господарсько-культурних особливостях”¹⁵⁴. Керуючись таким науковим визначенням поняття “етнографічна зона”, автор розрізняє чотири локальні частини українців Закарпаття: “гуцульський субетнос” і три окремі “етнографічні групи” – долинян, бойків та лемків, окреслює й терени їх проживання, а також виділяє серед деяких з них локально-популяційні одиниці. Наприклад, гуцули як “субетнос” заселяють Рахівський район, а зі структурного погляду поділяються на богданських, ясінських, рахівських і великобичківських¹⁵⁵. Чотири локально-територіальні підрозділи (марамороський, боржавський, ужанський і перечинсько-березнянський) виявляє М. Тиводар і в межах долинян як етнографічної групи,

¹⁴⁸ Кожолянко Г. Народознавство Буковини. Громадський і сімейний побут... С. 35, 42, 51, 54, 57, 60, 62, 68; Його ж. Етнографія Буковини. Т. 1. С. 73, 132, 156, 185, 192, 194, 208, 230, 241, 244, 264, 268, 280, 282, 283, 291, та ін.

¹⁴⁹ Кожолянко Г. Етнографія Буковини. Т. 1. С. 291.

¹⁵⁰ Там само. С. 304.

¹⁵¹ Матвіяс І. Г. Українська мова... С. 80, 82–83.

¹⁵² Кожолянко Г. Народознавство Буковини. Громадський і сімейний побут... С. 30, 33, 35, 40, та ін.; Його ж. Етнографія Буковини. Т. 1. С. 65, 73, 74, 80–83, 86, 88–90, та ін.

¹⁵³ Тиводар М. Етнографічна мозаїчність українців Закарпаття. С. 182.

¹⁵⁴ Там само. С. 184.

¹⁵⁵ Там само. С. 188–189.

представники котрої проживають на рівнині, у передгір'ї, середньогір'ї та частково у високогір'ї Закарпаття від річки Шопурки на сході до державного кордону зі Словаччиною на заході¹⁵⁶. Натомість бойки заселяють весь Воловецький район, частину Міжгірського (за винятком південної групи населених пунктів із центром у селах Колочава і Вучкове, селищі міського типу Міжгір'я) та села Тихий, Гусний, Сухий, Волосянка, Ужок, Ставне Великоберезнянського районів¹⁵⁷, а лемки – села Верховина Бистра, Лубня, Загорб, Стужиця, Домашин, Княгиня, Стричава, Завосино Великоберезнянського, Новоселиця і Зарічеве Перечинського районів, тобто переважно правобережжя верхів'я річки Уж¹⁵⁸.

Отже, порівняно з попередніми дослідниками, М. Тиводар дотримується насамперед етнографічних критеріїв і принципів структуризації локальних українських груп, пропонує власну схему районування своєї “малої батьківщини”. Безперечним науковим здобутком ужгородського народознавця є виділення в межах місцевих українців “долинян” як окремої етнографічної групи, що, фактично, надає Закарпатській етнографічній зоні цілісного вигляду.

Водночас деякий сумнів викликає розмежування автором бойківських і лемківських сіл (принаймні південна границя Бойківщини, яку визначив Р. Кирчів, а відтак підтримав Ю. Гошко, не збігається з умовною лінією, яку можна провести за переліченими вище населеними пунктами¹⁵⁹), хоч б тому, що в сусідньому з Великоберезнянщиною Снинському окрузі Словаччини розповсюджений бойківський, а не лемківський говір¹⁶⁰. Неприйнятним є, на наше переконання, й трактування гуцулів як “субетносу”, тобто як проміжної етнічної одиниці¹⁶¹. Погоджуючись із загальним змістом запропонованого М. Тиводаром визначення цього наукового поняття (“субетноси – це внутрішні територіальні частини етносів, які вирізняються певною культурно-побутовою специфікою, самоназвою, протиставленням себе оточуючим на основі взаємної компліментарності, локальною і загальноетнічною самосвідомістю”¹⁶²), можна висловити сумнів щодо того, чи для відповідної карпатської групи українського населення завжди були властивими локальна і загальноетнічна самосвідомість, тим більше ендоетніконім “гуцули”. До речі, не впевнений у цьому й сам ужгородський етнолог, уточнюючи своє припущення словом “очевидно”¹⁶³.

¹⁵⁶ Там само. С. 189–196.

¹⁵⁷ Там само. С. 197, 198.

¹⁵⁸ Там само. С. 200.

¹⁵⁹ Пор.: Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. С. 6; Гошко Ю. Г. Етнографічні межі. С. 28.

¹⁶⁰ Див.: Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Наукове і картографічне опрацювання Зузана Ганудель, Ігор Ріпка, Мирослав Сополига. Братіслава; Пряшів, 1991.

¹⁶¹ Гуцули трактуються субетносом і в іншій праці дослідника (Тиводар М. Етнологія. Навчальний посібник для студентів історичного факультету. Ужгород, 1998. С. 97–98).

¹⁶² Там само. С. 97.

¹⁶³ Тиводар М. Етнографічна мозаїчність українців Закарпаття. С. 186–187.

Як засвідчило опитування етносоціологів, у середині 1990-х років з українським етносом себе ідентифікувало 97,4 % бойків, 99,6 % гуцулів і 98,5 % лемків. На запитання “Відчуваєте себе перш за все: представником своєї етнографічної групи чи українцем?” відповіді були такими: серед опитаних бойків представниками цієї етнографічної групи вважали себе 41,2 %, українцями – 79,9 %, серед гуцулів – відповідно, 21,0 і 52,4 %, серед лемків – відповідно, 18,4 і 53,2 %¹⁶⁴. Отже, згідно з поданими показниками, до субетносу мали б належати бойки, а не гуцули, що явно не збігається з твердженням М. Тиводара. Загалом, розглядаючи такі важливі для локальних проміжних одиниць сучасної української нації ознаки, як самосвідомість (загальноетнічного і локального рівнів) та етнонім (ендоетніконім), дослідник зобов’язаний зважати на конкретний історичний час. Нині назви “бойки”, “гуцули”, “лемки”, “поліщуки” тощо часто звучать по радіо і телебаченню, присутні в щоденній пресі і наукових працях, пропагуються серед учнівської та студентської молоді, що, очевидно, впливає на представників відповідних підрозділів українського народу, як на засвоєння ними самих етніконімів, так і на формування в них самосвідомості двох різних рівнів – загальнонаціональної та локально-етнографічної. Інша справа, коли йдеться про кінець ХІХ – початок ХХ ст., або навіть про більш давні історичні періоди.

На тлі багатьох згаданих вище робіт суттєво вирізняються змістом та науковими підходами окремі підрозділи з порушеного питання у навчальних посібниках “Українське народознавство” та “Етнографія України”, автором яких є вже неодноразово згадуваний Р. Кирчів. Зокрема, спираючись на дані діалектного районування, географію діалектних ареалів української народної мови у мовознавстві, а також на наукові здобутки своїх попередників-етнологів, найбільшою типологічною одиницею дослідник вважає історико-етнографічний регіон (зону) – Центрально-східний (Південно-східний), Північний (Поліський) і Західний (Південно-західний), кожний з яких ділить ще на певні етнографічні райони та підрайони. У межах Західного регіону народознавець виділяє Волинь, Поділля, Прикарпаття, Гуцульщину, Бойківщину, Лемківщину і Закарпаття¹⁶⁵. Серед них Волинь, Поділля, Гуцульщина, Бойківщина і Лемківщина є, на думку Р. Кирчіва, типовими історико-етнографічними районами¹⁶⁶, тоді як Прикарпаття – також “зоною”¹⁶⁷, а Закарпаття являє собою назву історико-географічного й адміністративно-територіального рівнів¹⁶⁸, “ареал, край, на порівняно невеликій території якого є різні етнографічні й етнічні традиційно-побутові реалії та культурні

¹⁶⁴ Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій. Київ, 1997. С. 313.

¹⁶⁵ Кирчів Р. Історико-етнографічні райони... С. 134.

¹⁶⁶ Кирчів Р. Етнографічне районування України // Українське народознавство... 1994. С. 62, 63, 66; Його ж. Етнографічне районування України // Українське народознавство... 2004. С. 62, 63, 66; Його ж. Історико-етнографічні райони... С. 134, 135.

¹⁶⁷ Кирчів Р. Історико-етнографічні райони... С. 138.

¹⁶⁸ Кирчів Р. Етнографічне районування України // Українське народознавство... 1994. С. 69; Його ж. Етнографічне районування України // Українське народознавство... 2004. С. 69; Його ж. Історико-етнографічні райони... С. 134, 135.

взаємовпливи»¹⁶⁹. Характеристика та визначення етнографічних меж названих історико-етнографічних районів, які подає етнолог, не викликають сумнівів. Так, на відміну від багатьох згаданих вище українських дослідників другої половини ХХ ст., Р. Кирчів цілком правомірно зараховує до Волині північну смугу Тернопільської та Львівської областей, а до Поділля – більшу частину Тернопільщини. Натомість виділення Прикарпаття як окремого історико-етнографічного району (зони) видається безпідставним. Очевидно, цей топонім як типологічну одиницю Р. Кирчів запозичив із схеми етнографічного районування, яку намалював В. Наулко¹⁷⁰. Проте, на відміну від останнього, у межах Прикарпаття львівський народознавець виділяє ще Покуття та Опілля як локальні етнографічні райони, а також наддністрянське жидачівсько-самбірське Підгір'я, перемишльсько-яворівське Надсяння та Українську Буковину як своєрідні етнографічні підрайони¹⁷¹. Щоправда, в іншому посібнику Р. Кирчіва Буковина значиться вже як назва історико-географічного та адміністративно-територіального рівнів¹⁷², і тут у суміжних територіальних частинах спостерігається продовження подільського, покутського і гуцульського ареалів.

Загалом, згідно зі схемою історико-етнографічного районування Р. Кирчіва, Галичина як історико-політичний край є найбільш строкатою з етнографічного погляду територіальною частиною України: північні райони сучасної Львівщини належать до Волині; більша частина Тернопільщини (за винятком північної смуги), частина суміжних з нею районів Львівщини та лівобережного Подністров'я Івано-Франківської області – до Поділля; Городенківський, Коломийський, Снятинський, Тлумацький, північно-східна смуга Богородчанського, Надвірнянського і Косівського районів Івано-Франківської області – до Покуття; Верховинський, Косівський (без північної смуги), південні частини Надвірнянського та Богородчанського районів Івано-Франківської області – до Гуцульщини; південно-західна частина Рожнятівського і Долинського районів Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південна смуга Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більша частина Старосамбірського районів Львівської області – до Бойківщини; північні схили Низьких Бескидів (від ріки Сян до ріки Попрад з Дунайцем) – до Лемківщини. У центральних і західних районах сучасної Львівщини дослідник досить умовно виділяє Опілля (територіально охоплює басейни верхнього Бугу і лівих приток Дністра, суміжні райони західної Тернопільщини й Івано-Франківської області – лівобережне Подністров'я), наддністрянське жидачівсько-самбірське Підгір'я та, нарешті,

¹⁶⁹ Кирчів Р. Історико-етнографічні райони... С. 138.

¹⁷⁰ Кирчів Р. До проблем етнографічного районування України // Народознавчі Зошити. 1995. № 3. С. 129.

¹⁷¹ Кирчів Р. Історико-етнографічні райони... С. 136–139.

¹⁷² Кирчів Р. Етнографічне районування України // Українське народознавство... 1994. С. 69; Його ж. Етнографічне районування України // Українське народознавство... 2004. С. 69.

перемишльсько-яворівське Надсяння. До речі, схожу схему районування Р. Кирчів пропонує й з огляду на фольклорну традицію. Принаймні в межах Галицького краю вчений виділяє такі райони українського фольклору: Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Покуття, Передкарпатське Подністров'я, Опілля, Надсяння, Мале Полісся, Західне Поділля¹⁷³. Порівняно зі схемою етнографічного районування України, у цьому випадку автор, окреслюючи географію наддністрянського жидачівсько-самбірського Підгір'я та північну смугу Львівської області (Сокальський район) і суміжної території по той бік нинішнього українсько-польського кордону¹⁷⁴, вживає дві нові назви – відповідно Передкарпатське Подністров'я і Мале Полісся. Отже, дослідник постійно намагається удосконалити свою схему етнографічного районування України, хоч добре усвідомлює, що без спеціальних досліджень зробити це майже неможливо. Саме з цієї причини Р. Кирчів постійно наголошує, що запропонована ним схема етнографічного районування України є “умовною”, “робочою” тощо.

Загальні підсумки. По-перше, за останнє півстоліття питання історико-етнографічного районування України цікавило багатьох учених, однак дотепер єдино прийнятної схеми вони не розробили, тобто всі запропоновані раніше варіанти є поки що робочими, потребують удосконалення та уточнення. Такий стан зумовили дві головні причини: недостатнє етнографічне вивчення багатьох районів і місцевостей та відсутність спеціальних етнографічних досліджень із докладним картографуванням реалій традиційної матеріальної і духовної культури українців. По-друге, впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у цій ділянці народознавчих знань накопичилося чимало некомпетентного, суб'єктивного та випадкового. На жаль, із порушеного нами питання найбільше привнесли негативного в українську наукову думку сучасні дослідники, котрі, пропонуючи свої схеми історико-етнографічного районування України, спираються не на відповідні критерії та принципи його з'ясування і на достовірний фактологічний матеріал, а на власні суб'єктивні міркування, часто-густо заангажовані та упереджені. По-третє, й досі в українській етнологічній науці відсутній узгоджений понятійно-термінологічний апарат на означення як типологічно однорідних, так і різних за таксонімічним рівнем розвитку явищ, безпосередньо пов'язаних з історико-етнографічним районуванням України. Помітним є також те, що вводячи в науковий обіг окремі поняття (“історико-етнографічна область”, “історико-етнографічний регіон”, “історико-етнографічний район”, “етнографічний район”, “етнографічний підрайон” тощо), більшість дослідників не дають їм визначення та не розкривають їх основного змісту, і це негативно позначається на загальній схемі етнографічної мозаїчності України, яку вони пропонують читачеві. По-четверте, при розробці історико-етнографічного районування України значна

¹⁷³ Кирчів Р. Регіональність фольклорної традиції // Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. Львів, 2002. С. 29, 33 (карта).

¹⁷⁴ Там само. С. 27.

частина сучасних етнологів досить часто доволіно вживає у своїх працях історичні, географічні, етнографічні, історико-етнографічні та історико-політичні назви, що, з одного боку, привносить смисловий дискомфорт у сприйняття конкретного фактичного матеріалу та наукової позиції автора, з іншого – нівелює позитивне значення відповідної публікації в українському народознавстві загалом. Стосується це, насамперед, Галичини як надуманого “історико-етнографічного регіону” (“історико-етнографічної області” тощо), оскільки в межах цього історико-політичного краю виявляємо майже десяток окремих етнографічних підрозділів, у культурі й побуті населення кожного з яких етологи спостерігають локальну специфіку, а діалектологи – виразні особливості народно-розмовної мови.

**ON ETHNOGRAPHIC REGIONALIZATION OF UKRAINE:
THE STATE, THE PROBLEMS AND THE TASKS
(BASED ON RESEARCH WORKS OF THE SECOND HALF OF THE
XXth AND EARLY XXIth CENTURIES)**

Mykhailo HLUSHKO

The Ivan Franko National University of L'viv, the Chair of Ethnology

The article provides the analysis of the views of leading contemporary researchers concerning an ethnographic mosaic variety of Ukraine in the past. The author has found that at the second half of the XXth and early XXIth centuries the authors of many ethnographic papers directly or remotely related to the given issue were (and still are) guided not by ethnographic, but by natural geographical, political and other criteria. Thus, they represented the attitudes that had rather negative influence upon the localization and border demarcation between numerous historical ethnographic regions and districts, misused main ethnological concepts, distorted a historical reality etc. Two different kinds of approaches to ethnographic mapping of Ukraine prevail in a contemporary Ukrainian ethnology – the ones of L'viv and the ones of Kyiv scholars. No unified general-purpose scheme was elaborated by those till the present day, i.e. all the previously developed ones are working ones and need refining and verification. The baseline of ethnographic regionalism needs to be supported with appropriate methodology and theory.

Key words: ethnology, Ukraine, ethnographic regionalization, state, omissions, criteria.

**ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ РАЙОНИРОВАНИЕ УКРАИНЫ:
СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ, ЗАДАЧИ
(ПО МАТЕРИАЛАМ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКОВ)**

Михаил ГЛУШКО

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, кафедра этнологии

В статье проанализированы научные взгляды ведущих современных исследователей относительно этнографической мозаичности Украины в прошлом. Автором установлено: во многих этнологических работах второй половины XX – начала XXI вв., в которых говорится о рассматриваемом вопросе (вскользь или намеренно), ученые руководствовались (и руководствуются до сих пор) не этнографическими, а естественно-географическими, политическими и другими критериями, что соответственно негативно повлияло на локализацию и определение границ многих историко-этнографических регионов и районов, привело к подмене главных этнологических понятий, искажению исторической действительности и т. д. По крайней мере в современном украинском народоведении доминируют два разных подхода при определении этнографической карты Украины – львовских и киевских этнологов. Однако единой приемлемой схемы они не разработали до нынешнего дня, то есть все предложенные ранее являются пока еще рабочими, которые требуют усовершенствования и уточнения, а также разработки методологически-теоретических основ этнографического районирования.

Ключевые слова: этнология, Украина, этнографическое районирование, состояние, пробелы, критерии.

Стаття надійшла до редколегії 2.04.2007

Прийнята до друку 18.12.2008